

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 34.096:343.326(497.1+497.4)"1929/1941"

Prejeto: 25. 10. 2021

Politični sodni procesi v obdobju Kraljevine Jugoslavije (1929–1941) s poudarkom na območju Dravske banovine

ŽIGA KONCILIJA

dr. zgodovinskih znanosti, višji svetovalec – arhivist za gradivo uprave po letu 1945

Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska ulica 1, SI-1102 Ljubljana

e-pošta: ziga.koncilija@gov.si

Izvleček

Z uvedbo diktature 6. januarja 1929 lahko intenzivnejše procese avtoritizacije oblasti, in s tem povezanimi procesi krepitve represivnih aparatov, opazujemo tudi na območju Kraljevine Jugoslavije oziroma ožje Dravske banovine. V članku, predvsem na osnovi arhivskih virov, analiziram temeljne vsebinske usmeritve instrumentalizacije državne represije proti političnim nasprotnikom tedanje oblasti v obliki sodnih procesov. Zlasti je bila ost represije usmerjena proti glavnim političnim nasprotnikom komunistom, v manjši meri tudi proti predstavnikom tradicionalnih političnih strank in kasneje simpatizerjem nacistične Nemčije.

Ključne besede:

kraljeva
diktatura,
državna represija,
pravosodje, sodni
procesi, politični
nasprotniki

Abstract

POLITICAL JUDICIAL PROCESSES IN THE TIME OF THE KINGDOM
OF YUGOSLAVIA (1929–1941) WITH THE EMPHASIS ON THE DRAVA
BANOVINA TERRITORY

After the implementation of the dictatorship on January 6, 1929, intensive authoritativeness of the government and connected processes of strengthening the repressive apparatus can be noticed also on the territory of the Kingdom of Yugoslavia and the Drava Banovina. In the article, basing mostly on archival sources, the author analyses the basic guidelines of state repression against the government's main political opponents, the communists and against representatives of traditional political parties and future sympathizers of the Nazi Germany.

Key-words:

dictatorship of
the king, state
repression,
judicature,
political
opponents

Uvod

V obdobju med svetovnimi vojnami so se intenzivne oblike državne represije proti notranjim političnim nasprotnikom (v nadaljevanju v tem smislu uporabljam pojem politična represija)¹ odvijale v kontekstih globalnih gospodarskih in političnih kriz, pojava socializmov in vzpona fašizmov ter s tem posredno povezanih erozij liberalnih in demokratičnih vrednot. Še v letu 1920 je bilo, od tedanjih 28 evropskih držav, 26 bolj ali manj demokratično urejenih (s parlamenti, ustrezno zakonodajo, političnim pluralizmom itn.). 20 let kasneje jih je ostalo le še 12, saj so številne ureditve iskale izhode iz kriz v avtoritarnih ali totalitarnih družbeno-političnih sistemih.²

V kriznih okoliščinah in na izkušnjah iz obdobja prve »totalne« vojne so se vladajoče politične elite dobro zavedale pomembnosti čim tesnejšega obvladovanja množic, zlasti obvladovanja njihovih potencialnih ali dejanskih političnih nasprotnikov. V ta namen so v večini evropskih držav potekali procesi krepitve državno-oblastnih struktur in znotraj njih represivnih aparatov. Države so dajale velik poudarek kazenskemu materialnemu in procesnemu pravu, torej opredelitvi in sankcioniranju političnih deliktov oziroma »zločinov zoper državo«. Reformirali so se pravosodni sistemi, več kot ducat držav je vzpostavilo posebne oblike sodišč, namenjenih zaščiti države. Velika pozornost je bila posvečena oblikovanju močnih političnih policij s širokimi agenturnimi mrežami. Vzpostavljale so se nove metode kaznovanja s posodobljenimi kaznilniškimi sistemi. Večina evropskih držav je represivne aparate uporabljala za preganjanje pripadnikov delavskega gibanja oziroma levičarjev (komunistov, anarhistov in socialistov) ter pripadnikov desnih skrajno nacionalističnih gibanj. Na drugi strani sta obseg in ostrina politične represije dosegla vrhunce zlasti v totalitarnih sistemih fašistične Italije, nacistične Nemčije in socialistične oziroma komunistične Sovjetske zveze.³

Poleg skrajnejših oblik politične represije predstavljajo sodni procesi orodje oblasti, ki je lahko zaradi široke pahljače posrednejših oblik instrumentalizacije vsaj tako, če ne celo uporabnejše sredstvo za obračunavanje s političnimi nasprotniki.⁴ Sodna dvorana je predstavljala simbolno bojno polje spopadov argumentov preganjanih, nasproti katerim stoji »nedotakljiv« družbeno-politični sistem ne ponuja samo elegantne možnosti odstranitve oziroma utišanja političnih nasprotnikov, temveč lahko služi tudi kot učinkovito sredstvo zastraševanja množic. Podobne procese instrumentalizacije državne represije lahko opazimo tudi na območju Kraljevine Jugoslavije v obravnavanem obdobju.

V pričujočem članku analiziram politično represijo, v obdobju najizrazitejše avtoritarne oblike državne strukture medvojne obdobja, s poudarkom na območju Dravske banovine. V uvodu, na osnovi obstoječe literature in takratne zakonodaje, pojasnujem temeljne vzročno-posledične razloge politične represije in reforme represivnega aparata. V osrednjem delu prispevka, zlasti na osnovi arhivskih virov in deloma časopisnih oziroma memoarskih zapisov, analiziram in prikazujem najznačilnejše oblike tedanjih političnih sodnih procesov. Glede na dejstvo, da so komunisti oziroma pripadniki delavskega gibanja predstavljali glavno kategorijo, je slednjih primerov največ. Med druge politične sodne procese sem vključil najodmevnejši »šenčurski sodni proces« in nekaj sodnih procesov zaradi nacistične propagande.

¹ Več o problematiki političnega nasilja npr. v: Bloxham, Gerwarth: *Political Violence in Twentieth-Century Europe*.

² Ekmečić: *Osnove građanske diktature*, str. 11.

³ Več o totalitarizmih glej npr. v: Pauley: *Hitler, Stalin and Mussolini*.

⁴ Več o problematiki političnih sodnih procesov glej npr. v: Laughland: *A History of Political Trials*.

O razlogih politične represije

1. decembra 1918 so različne notranje in zunanje politične okoliščine botrovale spojitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (dalje Kraljevina SHS). Ta »vsiljena« državna ureditev na čelu z dinastijo Karadjordjevičev je bila bolj ali manj namenjena utrjevanju in razširjanju političnega vpliva srbskega dvora. Vidovdanska ustava⁵ je 28. junija 1921 centralistično in unitaristično parlamentarno in dedno monarhijo le še formalizirala in s tem, ob namerni negaciji dejanskih razmer, že ob njenem nastanku zasejala semena prihodnjih konfliktov. Težava takšne ureditve je bila namreč v tem, da je bila aplicirana na nacionalno, etnično, versko in kulturno tako različne skupine, da je, skupaj z njihovimi specifičnimi geografskimi, pravnimi, političnimi in gospodarskimi značilnostmi, tvorila eno izmed najbolj heterogenih državnih tvorb v Evropi.⁶ Neupoštevanje, negacija in rigidnost oblastnih elit pri naslavljanju zahtev teh heterogenih skupnosti ter odsotnost njihove politične participacije je posledično povzročala pojave levega, desnega in še kakšnega ekstremizma v celotnem medvojnem obdobju.

V slovenskem delu Jugoslavije, vendar seveda tudi drugje po kraljevini in širše, je bila ena izmed temeljnih zapuščin prve svetovne vojne globoka gospodarsko-politična kriza. Nezadovoljne delavske in kmečke množice so za krizne razmere okrivile predvsem meščanske politične stranke in politični sistem ter se začele zgledovati po revolucionarnih dogajanjih v bližnjih, sicer kratkotrajni madžarski in bavorski sovjetski republiki, ter daljni boljševistični Sovjetski zvezi. Tako se je revolucionarno vrenje tudi pri nas odražalo v obliki spontanih vstaj, ki so ponekod že preraščale v organizirane zahteve.⁷ Stavke oziroma odnos do njih so bile poleg primarnega namena za izboljšanje položaja delavcev pomembne tudi zaradi sekundarnega vpliva diferenciacije znotraj delavskega gibanja. Tako je bila odločilna železničarska stavka aprila 1920, ki je prerasla v splošno stavko in se zaključila s krvavim spopadom demonstrantov in orožnikov na Zaloški cesti. Rezultat stavke je bil za delavsko gibanje porazen, hkrati je povzročil dokončen razhod med zmernejšimi socialdemokratskimi in radikalnejšimi komunističnimi prizadevanji.⁸ Do zaostritve razrednega boja je prihajalo tudi drugje po državi, ko se je Socialistična delavska stranka Jugoslavije junija 1920 dokončno preimenovala v Komunistično partijo Jugoslavije (dalje KPJ).⁹

Ob volilnem uspehu KPJ na volitvah v ustavodajno skupščino 28. novembra 1920¹⁰ se je zaskrbljena oblast odločila nastopiti ostreje. 29. decembra 1920 je bila sprejeta Obznana. Po poskusu atentata na kralja Aleksandra, 28. junija 1921, in nato uboja ministra za notranje zadeve Milorada Draškovića, 21. julija 1921, so 1. avgusta 1921 sprejeli Zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi (dalje Zakon o zaščiti države), s katerim so KPJ povsem izločili iz legalnega političnega okolja. Potisnjeni v takšen položaj so poskušali komunisti svoj politični vpliv širiti prek pollegalnega in ilegalnega političnega delovanja. Komunisti, simpatizerji ali domnevni komunisti so bili tako večji del obstoja kraljevine, v bolj ali manj intenzivnih fazah državne represije, policijsko in sodno preganja-

⁵ Več o ustavi glej v: Perovšek: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave.

⁶ Več o narodni in gospodarsko-socialni raznolikosti glej npr. v: Petranović: *Istorija Jugoslavije*, str. 30–86.

⁷ Več glej npr. v: Perovšek: Revolucionarne občine v Sloveniji 1919–1920.

⁸ Več glej v: Kos: *Železničarska in splošna stavka aprila 1920*.

⁹ Stojanović: *Zgodovina ZKJ*, str. 74.

¹⁰ Rezultati volitev v Ustavodajno skupščino so bili: Jugoslovanska demokratska stranka 92 poslancev (22 %), Narodna radikalna stranka 91 poslancev (21,7 %), komunisti 58 (14 % poslancev). Rezultat volitev v Ustavodajno skupščino v Sloveniji: SLS 14 (37,27 %) poslancev, Samostojna kmetijska stranka 9 (20,86 %) poslancev, Jugoslovanska demokratska stranka 7 (18,67 %) poslancev, Komunistična partija Jugoslavije 5 (10,29 %) poslancev.

ni. Komunisti so predstavljali najpogostejšo, najštevilčnejšo in glavno kategorijo političnih nasprotnikov. Bili so najpogostejši akterji procesov pred sodišči slovenskega dela kraljevine, po letu 1929 tudi sodnih procesov pred Državnim sodiščem za zaščito države (dalje DSZD) v Beogradu. Sodni procesi proti komunistom so se odvijali ves čas njenega obstoja s poudarki v obdobjih po uvedbi Zakona o zaščiti države leta 1921, v prvem obdobju po uvedbi diktature (1929) in po atentatu na kralja Aleksandra 9. oktobra 1934 ter so se nadaljevali vse do začetka druge svetovne vojne.

Drug temeljni vzrok politične represije v Kraljevini SHS/Jugoslaviji so predstavljala nerešena nacionalna vprašanja.¹¹ Medtem ko so v slovenskem delu kraljevine avtonomistične zahteve ostajale v okvirih legalnega delovanja političnih strank, so ponekod te preraščale v najskerajnejše oblike terorističnih dejavnosti desničarskih gibanj. Tako so Kraljevino SHS/Jugoslavijo zlasti v povojnem obdobju in v obdobju vidovdanskega parlamentarizma pretresali napadi komitov¹² iz Bolgarije in kačakov¹³ iz Albanije. Gre za skupine, ki so, spodbujene tudi s strani sosednjih držav, nezadovoljnih z odredbami mirovnih sporazumov, poskušale destabilizirati državo in tako doseči odcepitev določenih ozemelj.¹⁴ Za Kraljevino SHS/Jugoslavijo je bilo veliko težje nerešeno hrvaško vprašanje, ki je predstavljalo stalen vir konfliktov in zaostrenih političnih razmer.¹⁵ Med drugim je prav nacionalno pogojen naval besa gnal srbskega poslanca Narodne radikalne stranke (NRS) Puniša Račića, da je 20. junija 1928 streljal in ubil ter ranil pet pripadnikov Hrvaške kmečke stranke (HKS).¹⁶ Po uvedbi Aleksandrove diktature je dobil zaostreni boj za hrvaško avtonomijo radikalen izraz v terorističnem delovanju ustaškega gibanja, zlasti v prvi polovici tridesetih let 20. stoletja z vrhuncem v marsejskem atentatu na kralja Aleksandra.¹⁷

Takšne politične razmere so bile izraz nezadovoljstva določenih skupin in hkrati kazalnik jalovosti vidovdanskega parlamentarizma, ki ni bil sposoben reševati temeljnih družbeno-političnih izzivov Kraljevine SHS/Jugoslavije.¹⁸ Politične stranke so bile v konfliktih zaradi nacionalnih in, iz tega izhajajočih, različnih konceptov o državni ureditvi. Ker je prevladal unitaristično-centralistični koncept (Jugoslovanska demokratska stranka in Narodna radikalna stranka), s poudarjanjem enotnega »troedinega naroda«, nad avtonomistično-federalističnimi koncepti¹⁹ (HKS, Slovenska ljudska stranka (dalje SLS), Jugoslovanska muslimanska organizacija) je bila permanentna politična kriza stalnica vidovdanskega parlamentarizma. Deset let slednjega so zaznamovali pogoste menjave vlad, nezmožnost doseganja širših konsenzov, bojkoti in obstrukcije delovanja parlamenta, zamude pri sprejemanju temeljnih zakonov, pogosta so bila verbalna in tudi fizična obračunavanja med poslanci. Zato lahko pritrdimo Dobrivojeviću, ko ugotavlja: »Neenotna zakonodaja, različni davčni sistemi, nepopolno rešeno agrarno vprašanje, premajhna gospodarska povezanost pokrajin, različni

¹¹ Več glej v: Petranović: *Istorija Jugoslavije*, str. 30–57.

¹² Komiti so bili pripadniki VMRO (Vnatrešnja Makedonska Revolucionarna Organizacija), ki se je borila za združitev ozemelj z makedonskim prebivalstvom v avtonomno enoto znotraj federativno urejene balkanske federacije.

¹³ Kačaki so bili albanski vstajniki, ki so se borili proti vzpostavitvi srbske oblasti na območjih z večinskim albanskim prebivalstvom.

¹⁴ Več glej v: Dobrivojević: *Državna represija*, str. 286–291.

¹⁵ Več o tej problematiki npr. v: Djokić: *Nedostižni kompromis: srbpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji*.

¹⁶ Mikuž: *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 372–373.

¹⁷ Več o delovanju in preganjanju ustašev glej v: Dobrivojević: *Državna represija*, str. 280–300.

¹⁸ Več o vzrokih krize parlamentarizma v Kraljevini SHS glej v: Gligorijević: *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919–1929*, str. 269–335.

¹⁹ Več o političnih strankah vidovdanskega parlamentarizma: Gligorijević: *Parlament i političke stranke*. Za slovenske politične stranke glej: Perovšek: *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*.

pogoji življenja, stopnja izobraženosti in pismenosti, finančna in gospodarska kriza, ki je ogrožala stabilnost države, so odražali notranje ovire, ki so bile 10 let po združitvi enako žive kot prvega decembra.»²⁰

Za učinkovito reševanje omenjenih političnih izzivov je potreben prostor za artikulacijo političnih zahtev vseh skupin in vladni aparat, ki je zmožen te artikulirane glasove vključevati v politiko. Vendar ob togem in neodzivnem vladajočem sloju dvorskih klik s kraljem Aleksandrom, z močno podporo vojske, kapitala in izbranih političnih strank ter vztrajanju na centralizmu »troimenškega naroda«, temu ni bilo tako. Še več, ob zanikanju političnih, nacionalnih, kulturnih in drugih raznolikosti je bilo oblasti jasno, da se vlada le ob povečani stopnji politične represije. V skladu z geslom: »rešitev države je največji zakon«, se je kralj Aleksander, 6. januarja 1929 odločil nastalo politično krizo rešiti z uvedbo avtoritarnega modela vladanja – diktaturo.²¹

Do reformiranja represivnega aparata je prišlo takoj in na vseh ravneh. Za zagotavljanje notranje varnosti in v konflikt, s katerimi so politični nasprotniki praviloma prišli najprej, so bili na voljo reformirani orožniki (oziroma žandarji), policijski stražniki, policijski agentje in zaupniki, v manjši meri obmejna četa, finančna straža in izjemoma vojska.²² Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije, s kraljem kot vrhovnim poveljnikom, je načeloma varovala državo pred zunanjimi posegi, čeprav je nekajkrat posegala tudi v notranjepolitično dogajanje v državi.²³

Temelj, na osnovi katerega vsakokratni nosilci oblasti zagotavljajo legalnost in poskušajo pridobiti in kasneje ohranjati legitimnost, je zakonodaja, zlasti področje kazenske zakonodaje in kazenskopravne zaščite države. Z vidika političnih deliktov sta bila ključna že prej sprejeta Obznana²⁴ in Zakon o zaščiti države,²⁵ ki je bil po uvedbi Aleksandrove diktature dopolnjen z Zakonom o spremembi in dopolnitvi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi.²⁶ Pod politične delikte so se uvrščale različne protidržavne dejavnosti, od trosenja vsakršnih protirežimskih letakov do širjenja lažnih in alarmantnih vesti o varnosti in vse tja do terorističnih dejavnosti. Že pred dopolnitvijo Zakona o zaščiti države je prišlo tudi do poenotenja materialnega kazenskega prava.²⁷

Novi Zakon o sodnem kazenskem postopku²⁸ je prinesel spremembe na področju procesnega prava. V 500 členih je določal mešan, t. i. inkvizicijsko-akuzatorni postopek.²⁹ Do reforme je prišlo tudi v organizaciji sodstva. Sprejeti so bili Zakon o ureditvi rednih sodišč,³⁰ Zakon o državnem sodišču za zaščito države,³¹ Zakon o državnem tožilstvu³² in Zakon o sodnikih rednih sodišč.³³ Poslednjem so sodno oblast izvajala redna sodišča, in sicer sreska, okrožna, trgovinska, apelacijska in kasacijsko. V Dravski banovini so po uvedbi diktature obstajala štiri okrožna sodišča s skupaj 49 sreskimi oziroma okrajnimi sodišči. Dotedanje Višje sodišče v Ljubljani se je preimenovalo v Apelacijsko sodišče v Ljubljani z enakimi teritorialnimi pristojnostmi. Kot najvišja sodna oblast je bilo

²⁰ Dobrivojevič: *Državna represija*, str. 343.

²¹ Več o uvedbi diktature glej npr. v: Gašparič: *SLS pod kraljevo diktaturo*.

²² Čelik: *Slovenski stražniki 1918–1941*, str. 13.

²³ V Dravski banovini je vojska intervenirala npr. ob spopadu Orjune in komunistov v Trbovljah 1. 6. 1924 ali takrat, ko je zadušila stavkovno gibanje aprila 1920.

²⁴ Obznana je v celoti navedena npr. v: Čelik: *Slovenski stražniki 1918–1941*, str. 126–127.

²⁵ *Uradni list Kraljevine SHS PUS*, št. 95, 11. 8. 1921.

²⁶ *Uradni list Kraljevine SHS LMO*, št. 15, 12. 3. 1929.

²⁷ Bavcon: *Kaznenopravna zaščita države*, str. 64.

²⁸ *Uradni list Kraljevine SHS LMO*, št. 109, 16. 2. 1929.

²⁹ Podrobneje o kazenskem postopku glej v: Melik: »V imenu njegovega veličanstva kralja!«, str. 66–85.

³⁰ *Uradni list Kraljevine SHS LMO*, št. 14, 9. 2. 1929.

³¹ *Uradni list Kraljevine SHS LMO*, št. 5, 17. 1. 1929.

³² *Uradni list Kraljevine SHS LMO*, št. 38, 11. 4. 1929.

³³ *Uradni list Kraljevine SHS LMO*, št. 5, 17. 1. 1929.

prvotno načrtovano enotno kasacijsko sodišče za vso državo, vendar so bila sodišča v Dravski banovini skoraj celotno obdobje podrejena Oddelku B Stola sedmerice v Zagrebu. To sodišče je bilo ustanovljeno novembra 1919 in je delovalo do novembra leta 1939, ko je bilo ustanovljeno Vrhovno sodišče v Ljubljani.³⁴

Poleg sistema rednih sodišč je bila, predvsem za namene pregona političnih nasprotnikov (komunistov) oziroma za sojenje glede hujših kaznivih dejanj zoper državo, oblikovana izredna oblika sodstva. 11. januarja leta 1929 je bilo z Zakonom o državnem sodišču za zaščito države v Beogradu³⁵ ustanovljeno Državno sodišče za zaščito države (dalje DSZD). Pristojno je bilo za »preiskovanje, razpravljanje in sojenje kaznivih dejanj iz IX. poglavja kazenskega zakonika kraljevine Srbije in dejanj iz členov 1., 9., 13. in 14. zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi.«³⁶

Z reformiranim, centraliziranim in dodatno okrepljenim represivnim aparatom je lahko oblast učinkoviteje nastopila tudi proti političnim nasprotnikom. Metode so bile različne in so segale od milejših ukrepov omejevanja temeljnih človekovih pravic in svoboščin (omejevanje združevanja, svobode mišljenja, izražanja, prepovedi izhajanja časopisov, raznovrstne cenzure,³⁷ prepovedi političnih strank in združenj, različnih oblik volilnih pritiskov), do ostrejših ukrepov policijskega nadzora, nasilja, aretacij, policijskega in sodnega kaznovanja, internacij, mučenj in redko tudi politično motiviranih ubojev. Na območju Dravske banovine so glavno kategorijo političnih nasprotnikov ves čas obstoja Kraljevine Jugoslavije, tudi po atentatu na kralja Aleksandra, predstavljali komunisti, za krajše obdobje so bili po uvedbi diktature preganjani pripadniki SLS, v drugi polovici 30-ih let lahko opazimo nekaj primerov simpatizerjev nacistične Nemčije.

Sodni procesi proti komunistom

Čeprav so bili komunisti številčno še relativno skromni,³⁸ jih je oblast razumela kot izrazito resno grožnjo. V strahu pred »rdečo nevarnostjo«, ki je cilj svojega delovanja mdr. videla v zrušitvi »monarho-fašistične diktature«, je oblast že kmalu sprejela zakonsko podlago, ki je komunistično gibanje prepovedala in opredelila za zločinsko organizacijo. Komuniste in njihove simpatizerje so tako ves čas obstoja kraljevine nadzirali, onemogočali njihovo delovanje, zapirali, pretepali, mučili ter na številnih sodnih procesih obsojali zaradi povzročitve različnih političnih deliktov (članstva, komunistične propagande, pozivov k stankam, vzdrževanja ilegalnih partijskih kanalov s tujino, organiziranja političnih skupin, s pomočjo katerih naj bi legalizirali delovanje itn.).

Po uvedbi diktature kralja Aleksandra so komunisti, v skladu z ugotovitvami in navodili Kominterne in četrtega kongresa KPJ, ki je bil novembra 1928 v Dresdnu, odgovorili s pozivom na oboroženo vstajo z namenom strmoglavljenja oblasti in spremembo družbeno-političnega sistema.³⁹ Toda takšen poziv je bil preuranjen in nerealen, saj je presegal zmogljivosti takrat šibkega komunističnega gibanja, ni imel širšega odmeva in tako ni dosegel želenega uspeha. Večina lokalnih organizacij KPJ in Skoja je, nepripravljena na oboroženo vstajo, ostala

³⁴ Več glej v: Melik: »V imenu njegovega veličanstva kralja!«, str. 37–44.

³⁵ Uradni list Kraljevine SHS LMO, št. 5, 17. 1. 1929.

³⁶ Dobrivojević: *Državna represija*, str. 151–152.

³⁷ O cenzuri glej npr. v: Režek: *Cenzurirano*. Zlasti prispevka: Studen: Ukrepi cenzure na štaterskem neposredno po objavi Koroščevih punktacij, str. 99–112; Gašparič: Cenzura v času diktature kralja Aleksandra, str. 89–98.

³⁸ Do druge polovice leta 1940 število komunistov na Slovenskem naraste do okoli 900 članov. V: Fischer: *Slovenska novejša zgodovina*, str. 389.

³⁹ Stojkov: *Opozicija*, str. 125.

pri komunističnih dejavnostih ustne in pisne propagande (razširjanje partijskih letakov, časopisov, literature itd.), organiziranja javnih ali ilegalnih sestankov, protestnih in demonstrativnih akcijah in stavkah, zborih in mitingih pred tovarnami in po vaseh ter sodelovanju v političnem in sindikalnem delavskem gibanju. Odziv režima na komunistične pozive k vesplošni vstaji je bil temu primerno hiter in oster. V boj proti komunizmu je režim vpregel celoten represivni aparat, zato obravnavano obdobje zaznamuje največ primerov aretacij, spopadov s policijo, mučenj in navsezadnje političnih sodnih procesov. Povečalo se je njihovo število, množičnost, zaostila se je tudi kaznovalna politika.⁴⁰ V skladu s tedaj veljavno zakonodajo bi sicer lahko večina tovrstnih sodnih procesov potekala pred DSZD v Beogradu. V praksi oziroma iz ohranjenih arhivskih virov lahko ugotavljamo, da so se pred DSZD obravnavali le težji primeri, medtem ko se je številnim dejanskim ali domnevnim slovenskim komunistom in njihovim simpatizerjem sodilo pred sodišči na območju Apelacijskega sodišča v Ljubljani.

Dober vir za študij politične represije na Slovenskem med letoma 1918 in 1941 je zbirka sodnih spisov o komunistih in delavskem gibanju.⁴¹ Na temelju tega gradiva lahko ugotavljamo, da je samo v obravnavanem obdobju med letoma 1929 in 1941 kraljevi represivni aparat zaradi političnih deliktov sprožil najmanj 370 procesov, 200 v obdobju do leta 1929, vse skupaj s skoraj 2.000 procesiranimi osebami. Iz analize gradiva lahko ugotavljamo, da so sodila slovenska sodišča večinoma na osnovi Zakona o zaščiti države, predvsem zaradi kaznivih dejanj komunistične propagande, članstva v komunističnih organizacijah, tiskanja in razširjanja ilegalne komunistične propagande itd. Za sodne procese proti komunistom je značilno, da so bili množični, medtem ko jih je oblast večinoma prirejala v tajnosti. V nadaljevanju so prikazani in analizirani značilni sodni procesi takratnega obdobja, ki odslikavajo vsakokratno politično represivno realnost v obdobju 1929–1941. Sodni procesi proti skupinam okrog Feliksa Deutschbacherja, Izaka Feuberga, Milana Apiha, Jakoba Žorge in Petra Stanteta.

1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941
36	16	20	23	48	42	22	40	30	29	16	43	6

Število sodnih procesov v fondu SI AS 1477 – Zbirka sodnih spisov o komunistih in delavskem gibanju (1918–1941).

Sodni proces proti Felixu Deutschbacherju in soobtoženim

Sodni proces proti prvoobtoženemu Felixu Deutschbacherju⁴² in več kot 80 soobtoženim je bil značilen sodni proces proti komunistom; množičen, prirejen v tajnosti, s prevladujočimi obtožbami komunistične propagande in organiziranja komunističnega gibanja. Deloma je potekal med 3. in 18. marcem 1931 pred DSZD v Beogradu, deloma med 27. aprilom in 2. majem 1931 pred Deželnim oziroma Okrožnim sodiščem v Ljubljani.

Iz ohranjenih dopisov Uprave policije v Ljubljani lahko ugotavljamo, da so policijski organi ob poostrenem nadzoru, okoli datuma uvedbe Aleksandro-

⁴⁰ Podrobnejšo analizo kaznovalne politike glej v: Koncilija: *Politično sodstvo*, str. 60–67.

⁴¹ Fond SI AS 1477 – Zbirka sodnih spisov o komunistih in delavskem gibanju je nastal na temelju odredbe Republiškega sekretariata za pravosodno upravo LRS z dne 23. 12. 1954, v kateri je bilo predsednikom sodišč naročeno, naj pooblaščenec CK ZKS dovolijo pregled in prevzem političnih sodnih spisov, ki bi bili pomembni za zgodovino komunistične partije in delavskega gibanja.

⁴² Feliks Deutschbacher (1901, Ljutomer) – mizarski pomočnik, marca 1925 že obsojen pred Okrožnim sodiščem v Mariboru zaradi zločina po 1. členu Zakona o zaščiti države na šest mesecev zapora.

ve diktature, zaznavali povečano komunistično dejavnost. Samo v obdobju med 13. novembrom 1928 in 30. aprilom 1930 so tako orožniki in stražniki opazili številne akcije komunistične propagande.⁴³ Kot lahko razberemo iz obrazložitve obsodbe, »[...] naj bi komunisti s poostreno in agilnejšo propagando izkoriščali politično krizo z namenom, da bi med ljudstvo, še posebej med delavske sloje, vnesli komunistične ideje ter tako pripravljali teren za revolucionarno razpoloženje in nasilno spremembo političnega ter socialnega reda v državi.«⁴⁴

Tako so se, npr. med 12. in 13. novembrom 1928 ob obletnici Rapalske pogodbe v Ljubljani, odvijale demonstracije, ki so jih komunisti izrabili za proslavljanje 11. obletnice oktobrske revolucije. Na čelu povorke s periferije v središče mesta so hodili z rdečo zastavo in vzklikali gesla: »Dol z monarhijo, dol s kraljem, živela sovjetska Rusija, živela republikanska sovjetska Jugoslavija.« Najpogostejše opažene dejavnosti so bile razširjanje letakov z revolucionarno vsebino. Tako so bili med 5. in 6. aprilom 1929 najdeni letaki z naslovom »Delovnemu ljudstvu mest in vasi vseh narodov v Jugoslaviji«, v katerih so pozivali delovno ljudstvo k oboroženi revolucionarni borbi. Teden dni kasneje so ljubljanski žandarji našli raztresene letake z naslovom »Proti vojaško-fašistični diktaturi«. Ponoči med 21. in 22. majem 1929 so bili raztreseni komunistični letaki v Šiški in Zeleni Jami v Ljubljani, ki so se nanašali na ubita komunista Djakovića in Hećimovića.⁴⁵ 13. junija 1929 so se pojavili v zgradbi Univerze v Ljubljani letaki, naslovljeni »Študentom ljubljanske univerze«. Ponoči med 26. in 27. junijem 1929 so bili po periferiji Ljubljane (Selo, Vodmat, Rožna dolina) raztreseni komunistični letaki z naslovom »Delavci, kmetje in zatirani narod združite se«, v katerih so prav tako napadali režim in pozivali k oboroženemu odporu. 28. julija 1929 so bili v nekaterih ulicah po periferiji Ljubljane raztreseni letaki z naslovom »1. avgust, mednarodni protivojni dan«. V njih so različne družbene sloje (delavstvo, kmete, vojake, študente) pozivali na revolucionarno borbo proti režimu, zmerjali kralja in pozivali k oboroženi vstaji. Poleg tega so v noči s 3. na 4. maj 1929 na raznih zgradbah z rdečo barvo izpisali napise protidržavne vsebine. Ponoči 31. julija in 6. novembra 1929 so bile na ljubljanskem gradu in Rožniku opažene izstreljene rdeče rakete.

Komunistična agitacija se je nadaljevala tudi v letu 1930, ko so se v noči z 19. na 20. januar 1930 pojavili komunistični letaki v štirih različnih oblikah, naslovljeni na delavske, kmečke in druge sloje. V njih so pisali o »[...] velikosrbski fašistični oficirski bandi Bela roka na čelu s krvavim kraljem Aleksandrom poslednjim«, o »zlikovskem režimu«, o »krvavih čevljih policijske monarhije« in o vladi »krvavega psa Petra Živkovića«, ki izvaja zločine po navodilih kralja »razbojnika« in Aleksandra »poslednjega«. Zadnjič so bili letaki opaženi 30. aprila 1930, ko so jih našli na glavnem ljubljanskem kolodvoru.⁴⁶

Oblast je odgovorila s poostrenim nadzorom, okrepljenim poizvedovanjem, hišnimi preiskavami in množičnimi aretacijami. Postopoma so pridobili vpogled v številne podrobnosti delovanja komunistične organizacije v Sloveniji in širše. Ugotavljali so, da so bili komunisti v Ljubljani dobro povezani s komunisti iz drugih jugoslovanskih mest in s komunisti iz tujine. Tako naj bi se novembra 1929 pojavili v Ljubljani in okolici komunistični agitatorji iz Zagreba in Beograda. Ugotovljena je bila dobro organizirana kurirska mreža s komunikacijskimi povezavami vse do Dunaja, od koder je organizacija pridobivala finančno pomoč in propagandni material. Eden od kanalov je npr. potekal nekje med Dravogradom in Prevaljami v smeri Guštanj–Velenje–Domžale, za katerega je bil

⁴³ SI AS 1477, šk. 20, Kz 411/31, Sodba SZZD v Beogradu, 26. 3. 1931. Poročilo Uprave policije v Ljubljani je v celoti povzeto v razlogih omenjene sodbe, medtem ko ga navaja tudi Klopčič, glej v: Klopčič: *Desetletja preizkušenj*, str. 363–366.

⁴⁴ SI AS 1477, šk. 20, Kz 411/31, Sodba SZZD v Beogradu, 26. 3. 1931.

⁴⁵ Več o tem dogodku glej v: Filipič: *Smrt Djura Djakovića in Nikole Hećimovića*.

⁴⁶ SI AS 1477, šk. 20, Kz 411/31, Sodba SZZD v Beogradu, 26. 3. 1931.

odgovoren Lovro Kuhar.⁴⁷ V Guštanju naj bi bila za skrivanje materiala izbrana hiša Frančiške Lasnik, medtem ko je bila za takšno skrivališče v Velenju izbrana hiša rudarja Josipa Poljanca. Kot drugo skrivališče in za prenos gradiva v Ljubljano je služila hiša peka Josipa Aliča v Viru pri Domžalah. Za prejemanje in oddajanje tajne korespondence ter komunističnega gradiva so bili organizirani tudi drugi naslovi in javke. Za korespondenco so uporabljali posebno kemijsko mastilo, s katerim je bila pisava nevidna, pisana je bila med vrsticami vidnega besedila običajne vsebine. Vsak član komunistične organizacije je imel svoj psevdonim, s katerim so medsebojno konspirativno komunicirali. Iz dispozicije obsodbe in drugih virov je razvidno, da je uspelo oblasti z obširno preiskavo pridobiti zelo podrobne informacije o delovanju komunistične organizacije v Sloveniji.⁴⁸

Oblast je med preiskavo zbrala dovolj trdnih dokazov, da je lahko sprožila sodni pregon. Državni tožilec pri DSZD v Beogradu je tako 17. januarja 1931 vložil obtožnico proti nekaterim glavnim aktivistom Skoja in KPJ v Sloveniji, vendar tudi proti manj pomembnim dejanskim ali domnevnim komunistom: Feliksu Deutschbacherju, Sredoje Nemčevu, Milošu Gligorijeviču, Dušanu Kermavnerju,⁴⁹ Josipu in Ruži Plankar, Alojzu Jamniku, Dragotinu Gustinčiču,⁵⁰ Francetu Klopčiču,⁵¹ Francu Wankmüllerju, Viktorju Koleču,⁵² Mladenu Antiču, Ernestu Tomcu, Matiji Gaciću, Antonu Jarcu, Ivanu Erbežniku, Josipu Šenici, Alojzu Močilarju, Antonu Šuštaricu, Mariji Draksler, Josipu Aliču, Francu Grošlju, Ivanu Porovnetu, Francu Planklu, Lovru Kuharju, Josipu Kraigherju, Ivani Baznik, Francu Novaku, Josipu Potrču, Josipu in Uršuli Poljanc, Antonu Mravljaku, Ivanu Spolenaku, Francu Mesnerju, Ivanu Ditingerju, Ignaciju Teršaku, Josipu Sorbetu, Valentinu Fisterju, Jakobu Žorgi⁵³ in Maksu Stermeckemu.⁵⁴

⁴⁷ Lovro Kuhar (Prežihov Voranc, 1893, Podgora–1950, Maribor) – slovenski pisatelj in politik, od leta 1919 delavec in uradnik v jeklarni na Ravnah ter dejaven v KPJ. Leta 1930 je moral v emigracijo (Dunaj, Pariz, Moskva), kot agent Kominterne je potoval po Evropi in bil večkrat zaprt. Ščasoma je postal eden izmed vodilnih članov KPJ, po sporu s Titom se umakne in se znova aktivira v partijskih organih, na začetku leta 1943 aretiran in predan Italijanom in Nemcem (Sachenhausen, Mauthausen), po koncu vojne se vrne domov.

⁴⁸ SI AS 1477, šk. 20, Kz 411/31, Sodba SZD v Beogradu, 26. 3. 1931.

⁴⁹ Dušan Kermavner (1903, Ljubljana–1975, Ljubljana) – politik, zgodovinar in publicist. Bil je politično dejaven od leta 1920, ko je postal član KPJ, stalno na pomembnih položajih. Novembra 1928 je bil na 4. Kongresu KPJ v Dresdnu izvoljen za namestnika člana CK KPJ. Bil je večkrat obsojen. Kazni je prestajal v zaporih v Mariboru, Sremski Mitrovici in Lepoglavi. Leta 1939 je bil izključen iz KPJ, med vojno je bil interniran. Do leta 1948 je bil znova član KPJ in nosilec visokih političnih funkcij, nato ponovno zaprt. Od leta 1949 je bil znanstveni sodelavec NUK.

⁵⁰ Dragotin Gustinčič (1882, Gornja Košana – 1974, Ljubljana) – Leta 1920 je bil med ustanovitelji KPJ in politično dejaven v njenih osrednjih organih do leta 1931. Leta 1932 je odšel v Moskvo, leta 1936 v Španijo, od koder se je vrnil leta 1939. Med vojno je deloval v Moskvi, po vrnitvi je bil dekan in profesor na Ekonomski fakulteti v Ljubljani. Leta 1948 je bil aretiran in do leta 1951 poslan na Goli otok.

⁵¹ France Klopčič (1903, Francija–1986, Ljubljana) – slovenski publicist in zgodovinar, predvojni aktivist, član vodstva SKOJ in KPJ v Sloveniji, večkrat aretiran, marca 1931 v odsotnosti pred DSZD v Beogradu obsojen na 18 let »robije«. Že prej je pobegnil v Moskvo, se šolal na Mednarodni leninski šoli, vendar ga je zajel val stalinskih čistk. Obtožen je bil protirevolucionarnih dejavnosti in bil poslan v gulag ob reki Uhti v Komi. Zaradi nestrinjanja z resolucijo Kominterne se je vrnil šele leta 1956. Nato se je zaposlil v Zgodovinskem arhivu CK ZKS in na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

⁵² Viktor Koleča (1884, Glogovica–1946) – politik. Leta 1920 je bil med ustanovitelji KP za Slovenijo, bil je član CK KPJ. V letih 1929–1930 je bil organizacijski sekretar CK KPJ. Kot ilegalec je deloval v Zagrebu, Ljubljani in na Dunaju, nato leta 1930 in 1931 v Moskvi. Leta 1936 je odšel v Španijo. Med vojno je bil v Moskvi, nato je živel v Zagrebu.

⁵³ Jakob Žorga (1888, Brežice–1942, Banjica pri Beogradu) – politik. Leta 1920 je bil med ustanovitelji KP za Slovenijo, član CK KPJ in nosilec drugih pomembnih funkcij. Bil je pogosto zaprt (1924, 1925), med letoma 1929–1934 obsojen na petletno robijo in nato leta 1935 še šestletno »robijo« v Sremski Mitrovici. Kasneje je bil izključen iz KPJ. Umrli je v nemškem taborišču.

⁵⁴ Maks Strmecki (1908, Jenkovo–1943, Vavta vas) – V KPJ je bil sprejet leta 1929, sekretar po-

Obtoženi so bili izvršitve številnih političnih deliktov, večina članstva v KPJ in Skoj, torej združbah, ki so imele za namen »*propagando komunizma, terorizma in nelegalno prilastitev oblasti*.« Druge obtožbe, ki se pojavljajo, so bile: ilegalna prehajanja preko meje, povezovanja s tujino z namenom vzdrževanja zvez s predstavniki Kominterne v Moskvi in na Dunaju ter povezovanja s predstavniki CK KPJ. Najpogostejše obtožbe so bile obtožbe komunistične propagande, zlasti širjenja letakov in drugega propagandnega materiala, njihovega razmnoževanja, kurirskih dejavnosti in skrivanja komunističnega materiala. S tem so kršili 1. člen Zakona o zaščiti države ter Kazenski zakonik s členoma 100 in 307. Najstrožje kazni je državni tožilec zahteval za Kolečo, Strmeckega, Kuharja, Wankmüllerja, Terška, Gacića in za Klopčiča, ki so ga obtožili, da je »*eden od glavnih vodij komunističnega gibanja v Sloveniji*.«⁵⁵

Glavna razprava pred DSZD v Beogradu je potekala med 3. in 18. marcem 1931. Na njej je sodil senat, ki mu je predsedoval Mirko Koščec, sodnik Stola sedmerice v Zagrebu. Državo je zastopal državni tožilec Radoslav Dobričić. Ob koncu glavne razprave so po mnenju senata vsi predloženi dokazi in izpovedi prič potrjevali krivdo obtoženih, z izjemo štirih, ki jih je sodišče oprostilo. Ostalim so bile izrečene visoke prostostne kazni. Najvišja kazen je bila, sicer v odsotnosti, izrečena Francetu Klopčiču, in sicer 18 let »robije« s trajno izgubo državljskih pravic. Kazni »robije« so bile izrečene tudi drugim v trajanju; Gaciću deset let, Planklu devet let, Koleči osem let, Strmeckemu sedem let, ostalim pa med šestimi in enim letom. Kazen strogega zopora je bila izrečena Potrču v trajanju dveh let, Ruži Plankar in Poljancu eno leto, deset mesecev so dobili Porovne, Mravljak in Mesner.⁵⁶

Če si nekoliko pogloblje pogledamo samo obrazložitev obsodbe zoper najostreje obsojenega Klopčiča, za katero je sicer sam zapisal, da je »*bila deloma resnična in delno izmišljena*.«⁵⁷ Sodišče je na osnovi vseh pridobljenih dokazov in izpovedi prič razsodilo, da je bil Klopčič ne samo član komunistične organizacije in Pokrajinskega sekretariata KPJ, temveč tudi, da je bil eden od glavnih organizatorjev, agitatorjev in propagandistov komunizma. Kot tak se je udeleževal številnih sestankov (julija 1929 v gozdu med Kosezami in Podutikom, v spodnji Šiški in na Vrhniku), na katerih je govoril o akcijah komunistične organizacije, dajal drugim članom navodila za propagandno dejavnost in nasploh »*nagovarjal h komunistični akciji*.« Udeleževal se je različnih konferenc, npr. tiste v noči s 25. na 26. december 1928 v hiši Josipa Nakrsta v Jaršah, kjer je bil izbran v Pokrajinski sekretariat KPJ. Vzdrževal je zveze s številnimi domačimi in tujimi komunisti. Tako se je npr. avgusta 1929 sestal s članom CK KPJ Milanom Martinovićem. Vzdrževal je zvezo s predstavniki CK KPJ na Dunaju z namenom, da bi pridobil finančno in drugo pomoč za »*pripravo na revolucijo in nasilno spremembo trenutnega političnega in družbenega stanja v državi*.« V namen komunistične propagande je posedoval velike vsote denarja, ki ga je pošiljal tudi za pomoč družinam ujetih komunistov. Skrbel je, da se je komunistični material, ki je prišel v državo iz tujine, predajal in razpečeval naprej. Ukvarjal se je tudi s ponarejanjem dokumentov (imel naj bi npr. žig zračnega polka). Skrbel je tudi, da so ljudje, ki so se ukvarjali s komunistično propagando, dobili prenočišče, in za ilegalne prehode mej. Med svojim delovanjem je uporabljal različna ilegalna imena (»*Bukovec*«, »*Metličič*«, »*Tišlar*«) in jih določal tudi drugim. Da bi ga oblasti težje prepoznale, »*je nosil očala in se ni bril*.« Pri izreku kazni so se mu, kot oteževalne okoliščine, šteli »*idealni in realni vpliv kazenskih del, intenzivnost*

krajinskega komiteja Skoja, večkrat zaprt. Kazen sedem let zopora je prestajal v Sremski Mitrovici. Med vojno je bil partizan, dejaven v propagandi. Februarja 1943 je bil v spopadu z Italijani ranjen in kasneje usmrčen.

⁵⁵ SI AS 1477, šk. 20, Kz 411/31, Obtožnica Državnega tožilca DSZD v Beogradu, 6. 3. 1931.

⁵⁶ SI AS 1477, šk. 20, Kz 411/31, Sodba SZSD v Beogradu, 26. 3. 1931.

⁵⁷ Klopčič: *Desetletja preizkušenj*, str. 393.

njegove aktivnosti, dejstvo, da je bil glavni kolovodja in organizator ter nevarnost njegovih aktivnosti za družbeni red.« Za olajševalno okoliščino se je razumelo to, da do takrat še ni bil obsojen. Obsodba mu je bila izrečena v odsotnosti.⁵⁸ Od dosojenih 18 let »robije« Klopčič ni presedel niti dneva in je za obsodbo izvedel šele v Moskvi aprila 1932, ko je bil po šestnajstih mesecih preiskave izpuščen iz moskovskega zapora.⁵⁹

V preiskavi je bilo skupaj več kot 80 oseb tako, da je bil drugi del sodnega procesa proti okoli 34 obtoženim vrnjen v redni postopek.⁶⁰ Obtožnica z dne 17. aprila 1931 je obremenila Petra Cveka, Ivana Gašperšiča, Franca Gerbica, Antona Žužka, Konrada Kovača, Alojzija Konjarja, Antona Črnologarja, Josipa Vidergarja, Alojzija Kusolda in ostale.⁶¹

Glavna razprava je potekala med 27. aprilom in 2. majem 1931⁶² pred Deželnim sodiščem v Ljubljani. Senatu sodišča je predsedoval Ivan Kralj, državni tožilec je bil Julij Fellscher. Obtožene so branili zagovorniki Henrik Tuma, Milan Lemež in Aleš Stanovnik. Na sodnem procesu so bili, podobno kot tista skupina pred DSZD v Beogradu, vendar v milejši obliki, obsojeni; za članstvo v KPJ, za kurirske naloge razpečevanja letakov, vzdrževanje zvez s komunisti v državi in tujini, za podpiranja komunistične organizacije, za ustno in pisno komunistično propagando ter za sklicevanja sestankov.⁶³

Po opravljeni glavni razpravi jih je bilo 16. Drugim so bile dosojene prostostne kazni strogega zapora v času trajanja od štirih do 14 mesecev. Najvišja kazen je bila izrečena Cveku, in sicer 14 mesecev, Gerbicu eno leto in Kusoldu 10 mesecev, ostalim so bile dosojene nižje kazni. Kasneje so se sicer nekateri pritožili, vendar Stol sedmerice v Zagrebu nobeni pritožbi ni ugodil.⁶⁴

V prvem valu državnega nasilja po uvedbi diktature je bilo aretiranih, in na podobnih procesih, obsojenih več kot sto partijskih članov in članic, okoli dvajset aktivistov in članov vodstev je emigriralo, sprva v Avstrijo, nato v druge države, največ v Sovjetsko zvezo.⁶⁵ Tisti, ki so ostali, so se še globlje umaknili v ilegalo. Prekinjene so bile zveze med celicami in komiteji ter med krajevnimi organizacijami in okrožnimi komiteji. Oblasti je uspelo s tem onemogočiti partijsko vodstvo v Sloveniji za več kot eno leto.⁶⁶

Sodni proces proti Izaku Feuerbergu in soobtoženim

Navkljub udarcu, ki ga je partijska organizacija v Dravski banovini doživela po uvedbi diktature, je bila »do jeseni 1932 obnovljena z okrog 450 člani, petimi krožnimi komiteji in pokrajinskim komitejem« tako, da je v letu 1934 že delovala bolj ali manj enotno. Iz obrazložitve obtožnice proti Izaku Feuerbergu in soobtoženim lahko ugotavljamo, da je bil oblastnim organom položaj relativno dobro znan. Iz zaseženih dokumentov, kot je bil npr. sklep konference CK KPJ, razposlan konec 1933 z naslovom »Naloge organizacije KSJ«, so lahko razbrali, da so sicer bile »leta 1929/1930 strankine organizacije vsled varnostnih ukrepov naših oblasti povečini razbite.« Vendar se je z začetkom leta 1932 organizacijsko

⁵⁸ SI AS 1477, šk. 20, Kz 411/31, Sodba SZSD v Beogradu, 26. 3. 1931.

⁵⁹ Klopčič: *Desetletja preizkušenj*, str. 393.

⁶⁰ SI AS 1477, šk. 20, Kz 411/31, dokument državnega tožilca DSZD v Beogradu o vrnitvi zadeve za 34 oseb na redni postopek, 4. 2. 1931.

⁶¹ SI AS 1477, šk. 21 Kz 411/31, Sodba Deželnega sodišča v Ljubljani, 2. 5. 1931.

⁶² SI AS 1477, šk. 20, Kz 411/31, Zapisnik glavne razprave pred Deželnim sodiščem v Ljubljani med 27. 4. in 2. 5. 1931.

⁶³ SI AS 1477, šk. 21, Sodba Deželnega sodišča Ljubljana, 2. 5. 1931.

⁶⁴ SI AS 1477, šk. 21, dokumenti prizivov in njihovih rešitev.

⁶⁵ Stojanović: *Zgodovina ZKJ*, str. 106–108. Mdr. so emigrirali: Albert Hlebec, Viktor Koleša, France Klopčič, Lovro Kuhar, Ignac Teršek, Franc Wankmüller.

⁶⁶ Klopčič: *Desetletja preizkušenj*, str. 392.

nazadovanje zaustavilo in število članov je v letu 1932 naraslo.⁶⁷ Tako se je politična represija proti komunistom, z vidika oblasti, morala nadaljevati. Večji policijski vdori v partijske organizacije so se tako odvijali v prvi polovici leta 1934.⁶⁸

19. junija 1934 je neki železničar na stranišču glavnega kolodvora našel propagandni letak Rdeče pomoči,⁶⁹ ki je naslavljal slovensko javnost, da se »pred ljubljanskim sodiščem vrši sodni proces proti 31 mladim ljudem, obsojenim komunistične propagande. Proces je tajen. Čemu? Ker hoče krvava vojno-fašistična diktatura zakriti pred javnostjo sramotne metode, ki jih uporablja pri iztrebljevanju takozvanih protidržavnih elementov, ker hoče zakriti zverinstva, ki jih izvršuje nad revolucionarnimi borci, pa tudi nad slehernim človekom, ki ne trobi v režimski rog. Obenem pa tudi zato, da bi prikrikl naraščanje masovnega odpora izkoriščanega delovnega ljudstva mest in vasi, ki se kaže v teh procesih [...]«⁷⁰

Letak se je nanašal na sodni proces proti prvoobtoženemu Izaku Feuerbergu in 30 soobtoženim, ki se je odvijal med 18. in 26. junijem leta 1934 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani. Oblastni organi so namreč ugotavljali, da naj bi bil takrat eden izmed centrov komunistične dejavnosti med študenti ljubljanske univerze. Kot vodjo so oblasti že prej identificirale Karla Barleta⁷¹ in kmalu razkrile organizacijo pod njegovim vodstvom. Barle je nato pravočasno pobegnil v tujino, kljub temu so varnostne oblasti v Ljubljani ugotavljale, da je obstajala v Ljubljani in okolici še ena komunistična organizacija, ki je nadaljevala dejavnosti Barletove skupine. Barle naj bi namreč potem, ko je zaslučil, da ga imajo varnostne oblasti na sumu, v ta namen »vzgojil svojega naslednika in to v osebi Izaka Feuerberga, poljskega državljana židovske narodnosti in vere.«⁷²

Izak Feuerberg je bil eden izmed poljskih študentov judovskega porekla, ki so se v šolskem letu 1932/1933 vpisali na ljubljansko medicinsko fakulteto. Na začetku tridesetih let so namreč na poljskih univerzah uvajali numerus clausus za poljske državljane judovske veroizpovedi, zato so izbrali Ljubljano, saj so bile »takse na naši univerzi prilično nizke in higienske razmere ugodne«. Tu naj bi Feuerberg, ki je bil sicer simpatizer komunističnih idej že v svoji domovini, aprila 1933 prvič prišel v stik s slovenskimi komunisti. Konec oktobra 1933 naj bi mu po vrnitvi s počitnic »[...] Barle poveril nalogo, da organizira komunistično organizacijo v Ljubljani in okolici, da pride v stik z delavskimi komunističnimi organizacijami, jih medsebojno poveže in uvrsti v vsako po enega akademika komunista, ki bo delavce poučeval v komunističnih idejah, da skliče komunistično konferenco in ustanovi mestni komite in določi delokrog in sekcije, zlasti tehnično sekcijo, ki se bo bavila z razširjanjem komunističnega propagandnega materiala.« Feuerberg je takoj začel z delom in s posredovanjem Barleta stopil v stik z Jankom Juvanom, ki je tedaj vodil komunistično organizacijo v Šiški, in drugimi komunisti tako na fakulteti kot izven nje. »Roka pravice« ga je ujela 22. decembra 1933.⁷³

⁶⁷ SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, iz razlogov obtožnice Državnega tožilstva v Ljubljani, 14. 5. 1934.

⁶⁸ Stojanović: *Zgodovina ZKJ*, str. 112–113.

⁶⁹ Rdeča pomoč je bila komunistična organizacija za pomoč političnim zapornikom in njihovim družinam. Režimski represiji so kljubovali z množičnimi akcijami, protestnimi zborovanji, letaki, propagando. Beležili so informacije, statistike in podatke o zapornikih, kje so, o njihovem položaju, o sodnih procesih, številu obsojenih, višinah obsodb itn.

⁷⁰ SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/ 33, dopis Uprave policiji v Ljubljani, 19. 6. 1934.

⁷¹ Karel Barle (1920, Šmartno pri Slovenj Gradcu – 1948, Ljubljana) – inženir kemije. Med drugo svetovno vojno je bil zaprt v Dachau, po vojni je bil na prvem dachauskem procesu obsojen na smrtno kazen z ustrelitvijo.

⁷² SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, iz razlogov obtožnice Državnega tožilstva v Ljubljani, 14. 5. 1934.

⁷³ SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, iz razlogov obtožnice Državnega tožilstva v Ljubljani, 14. 5. 1934.

Prvotno je bilo sicer v preiskavi 40 oseb.⁷⁴ Obtožnica⁷⁵ je bila 24. maja 1934 vložena proti Izaku Feuerbergu⁷⁶ in 32 soobtoženim. Od bolj znanih omenimo Mirka Koširja,⁷⁷ Cirila Keržiča,⁷⁸ Ivana Potrča,⁷⁹ Ivana Židana, Janka Juvana, Ivana Spolenaka in Dušana Kvedra.⁸⁰

Tožilstvo jim je v obtožnici očitalo povzročitve kaznivih dejanj članstva v KPJ in njenih pomožnih organizacijah, sodelovanja na sestankih, agitiranja, ustne in pisne komunistične propagande, podpiranja komunistične organizacije, plačevanja prispevkov za Rdečo pomoč, vzdrževanja povezav, ilegalnih prehodov mej in dajanja pisnih navodil. Pri nekaterih so našli tudi obsežne knjižnice komunistične literature, kot je bila ta pri Mirku Koširju.⁸¹

V individualni obtožbi so Izaka Feuerberga natančneje obremenjevali, da je konec oktobra 1933 v Ljubljani postal in bil do svoje aretacije član KPJ ter da je, od vodje komunistične skupine na ljubljanski univerzi Karla Barleta, dobil vrsto zadolžitvev. Tako naj bi vzpostavil stik s komunističnimi delavskimi organizacijami v Ljubljani in okolici, jih medsebojno povezal ter v njih uvrstil »akademike – komuniste«. Poleg tega naj bi skliceval komunistične konference, ustanovil mestni komite, se v smislu te prevzete naloge udeležil številnih komunističnih sestankov in poučeval nove člane. Janka Juvana naj bi poslal na dva sestanka okrožnega komiteja, ki sta se zgodila novembra 1933 v Zgornji Šiški, in na komunistično konferenco, ki se je odvila decembra 1933 na Ježici. Prav tako naj bi vzdrževal zveze med posameznimi komunističnimi organizacijami in njihovimi funkcionarji. Na kratko, s tem naj bi »postal in bil član društva in organiziral društvo, ki ima za namen propagando komunizma, terorizma in nelegalno prilastitev oblasti.« Individualna obtožba Ivana Židana je npr. bila, da je bil član KPJ in se je kot tak udeleževal v »komunistični grupi akademikov ljubljanske univerze«, vodil akcijo za razširjanje komunističnega propagandnega materiala, potoval po Dravski banovini od ene komunistične organizacije do druge, med njimi vzdrževal zveze, organiziral komunistično organizacijo na Ptuju, priskrbel sredstva in razširjal komunistični propagandni material.

Glavna razprava je potekala med 18. in 23. junijem 1934 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani. Ob tej priložnosti je poskušala v sodno dvorano priti sestra enega izmed obtoženih Zora Židan, vendar je morala ob izključeni javnosti in ker ni bila določena kot zaupnica obtožencev, sodno dvorano nemudoma zapustiti. Med odhodom naj bi se nato obrnila proti obtožencem, dvignila roko in zavpila: »Zdravstvujte!«⁸² Po opravljeni glavni razpravi je bila večina spoznanih za krive. Prvoobtoženemu je bila izrečena kazen »robije« v trajanju dveh let in pol s trajnim izgonom iz države. Najvišja kazen »robije« je bila izrečena Židanu,

⁷⁴ SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, Naredba Deželnega sodišča v Ljubljani o uvedbi preiskave, 19. 2. 1934.

⁷⁵ SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, Obtožnica Državnega tožilstva v Ljubljani, 14. 5. 1934.

⁷⁶ Rojen 1911 v Drohobyez (Poljska), študent medicine v Ljubljani.

⁷⁷ Mirko Košir (1905, Ljubljana–1951, Goli otok) – kemik, profesor, politik, publicist, prevajalec, eden izmed vodilnih slovenskih predvojnih komunistov, večkrat aretiran in zaprt, med vojno partizan, nato interniran v Dachau in Sachsenhausen, po vojni izključen iz KPJ, na prvem dachauskem procesu obsojen na dvajset let zapor, marca 1951 je bil poslan na Goli otok, kjer je umrl.

⁷⁸ Ciril Keržič (1910, Ljubljana–1944, Kočevski rog) – od leta 1933 član KPJ, med vojno partizan, politični komisar.

⁷⁹ Ivan Potrč (1913, Ptuj–1993, Ljubljana) – pisatelj, dramatik, urednik, zaradi komunizma zaprt že kot osmošolec, med vojno interniran, partizan, urednik Ljudske pravice, urednik v Mladinski knjigi, član SAZU.

⁸⁰ Dušan Kveder (1915, Šentjur–1966, Beograd) – španski borec, komunist, partizan, general, politični komisar, prvoborec, narodni heroj.

⁸¹ SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, seznam zaplenjenih knjig, ki so jih našli med hišno preiskavo v Kranju 29. 12. 1933.

⁸² SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, Poročilo Židan Zora – simpatizerka komunistov, 18. 6. 1934.

in sicer štiri leta, ter Spolenaku tri leta in pol. Ostali so dobili kazni »robije«, strogega zapora ali zapora v trajanju od dveh mesecev do dveh let.⁸³

Na izrečene kazni so se številni pritožili, vendar je Stol sedmerice v Zagrebu vse prizive redno zavračal.⁸⁴ Tako so obsojenim in njihovim svojcem obstajale le milostne prošnje, kot je bila npr. od Terezije Židanek, matere enega izmed obsojenih. Z aretacijo naj bi bilo njegovo zdravje močno ogroženo, »[...] saj je imel med letoma 1921 in 1925 nevarne operacije na glavi in je dobil nekatere božjastne napade, moral se je držati dijetične hrane, alkoholnih pijač ni smel uživati, paziti se je moral vsakega razburjanja.«⁸⁵ Obsojenci so bili večinoma poslani v mariborsko kaznilnico. Židan, Spolenak in Feuerberg so bili z ukazom pravosodnega ministrstva premeščeni v kaznilnico v Sremski Mitrovici.⁸⁶

Sodni proces proti Milanu Apihu in Francu Vrunču

Podoben sodni proces proti učiteljem in dijakom se je odvil pred Okrožnim sodiščem v Mariboru. Že leta 1931 so bili v Hočah pri Mariboru, kjer je takrat poučeval Milan Apih,⁸⁷ raztreseni komunistični letaki. Pred 1. majem 1934 so se znova pojavili tudi drugje po periferiji Maribora.⁸⁸ Poleg tega je policija na zidovih in plotovih hiš opazila naslikane komunistični emblem srp s kladivom ter peterokrake zvezde in razne napise.⁸⁹ Oblastni organi, ki so že dalj časa sumili, da obstaja v Mariboru komunistična organizacija, so posvetili posebno pozornost učiteljema Milanu Apihu in Francu Vrunču.⁹⁰

Prvega maja 1934 je policija oba aretirala, hkrati je v njunih stanovanjih in v kletnem prostoru Narodnega doma izvedla hišne preiskave.⁹¹ Med preiskavami so policijski agentje zaplenili množico komunističnih letakov in brošur. Poleg propagandnega tiska so našli tudi razne predmete, kot so zastave z naslikanim kladivom in srpom ter napisom »Živela komunistična internacionala«, čopiče, umazane z rdečo barvo, rokavice, kemikalije za nevidno pisavo, dve ročni granati in tudi pisalni stroj znamke »Remington«, ki naj bi bil ukraden profesorju Ivanu Vesenjaku.⁹² Z odkritjem tako obširnega obtežilnega gradiva je oblast sumila, da sta bila Apih in Vrunč glavna organizatorja komunističnih akcij in da je pri njima izvor mariborske komunistične organizacije. V zvezi s temi ugotovitvami je bila vložena obtožnica, ki ju je bremenila zločinstva po prvem členu

⁸³ SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 26. 6. 1934.

⁸⁴ SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, odgovor Stola sedmorice oddelka B v Zagrebu, 25. 9. 1934.

⁸⁵ SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, dopis Višjemu deželnemu sodišču v Ljubljani, 3. 12. 1933.

⁸⁶ SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, dopis Upravnika moške kaznilnice v Mariboru, 14. 11. 1934.

⁸⁷ Milan Apih (1906, Celje–1992, Ljubljana) – komunist, partizan, častnik in prvoborec, od leta 1932 član KPJ. Pred vojno je bil večkrat zaprt, 1941 se je pridružil NOB, bil je vodja kulturno-umetniškega odseka ZAVNOH, vodja odseka za ljudsko prosveto SNOS, sekretar propagandne komisije OF, leta 1945 je postal načelnik oddelka pri Ozni za Slovenijo, med leti 1946–1950 načelnik materialno-finančnega oddelka pri UDV za Jugoslavijo, pomočnik ministra za trgovino FLRJ, direktor Radia Ljubljana (1954–1956), poslanec v Skupščini SRS (1960–63) in sodnik ustavnega sodišča SRS (1963–1975).

⁸⁸ SI AS 1477, šk. 44, Kz 581/34, Poročilo žandarmerijske stanice Studenci, 28. 4. 1934.

⁸⁹ SI AS 1477, šk. 44, Kz 581/34, Poročilo predstojništva mestne policije v Mariboru, 28. 4. 1934.

⁹⁰ Franc Vrunč (1910, Slovenj Gradec–1941, Maribor) – učitelj, od leta 1932 član KPJ. Od konca leta 1938 je bil sekretar OK KPS Celje, po 22. 6. 1941 je bil komandir celjske partizanske čete. Izvedli so več manjših akcij, nato se je skupaj s Petrom Stantetom odločil za napad na orožniško postajo v Slivnici pri Celju. Med ogledom 11. 8. 1941 sta se pri Slivnici zapletla v spopad z orožniki, Stante je ušel, medtem ko je bil Vrunč ranjen, ujet in izročen gestapu v Celju, kjer je bil zaslišan in mučen ter 24. 8. 1941 kot talec ustreljen.

⁹¹ SI AS 1477, šk. 44, Kz 581/34, Poročilo predstojništva mestne policije v Mariboru, 1. 5. 1934 in Poročilo o hišni preiskavi, 1. 5. 1934.

⁹² SI AS 1477, šk. 44, Kz 581/34, Zapisnik zaslišanja Ivana Vesenjaka pri Upravi policije v Ljubljani, 3. 5. 1934.

Zakona o zaščiti države. S sodbo okrožnega sodišča v Mariboru tretjega julija 1934 sta bila nato obsojena na prostostno kazen zapora v trajanju šestih mesecev, vendar je Stol sedmerice v Zagrebu po vložitvi priziva sodbo razveljavil.⁹³

Kljub aretaciji Vrunča in Apiha komunistična propaganda dejavnost v Mariboru ni prenehala, zato je policija preiskavo razširila. Zaradi razpečevanja letaka z naslovom »*Delovnemu ljudstvu Maribora*« in s podpisom »*Krajevna organizacija rdeče pomoči v Mariboru*« so orožniki 23. maja 1934 aretirali dijaka klasične gimnazije Cvetka Zagorskega in Janka Kanižarja. 25. junija 1934 sta bila pred Okrožnim sodiščem v Mariboru obsojena.⁹⁴

Dober mesec dni kasneje, v noči na 4. julij 1934, so se znova pojavili isti letaki. Na temelju novega pridobljenega obtežilnega gradiva, priznanj in dejstev, so bili policijski organi »[...] opozorjeni na študirajočo mladino in se jim je v doglednem času posrečilo, da so ugotovili dijake, ki so se pečali s komunističnim delovanjem.« Tako so bili kmalu aretirani tudi dijaki Karl Audič, Miroslav Gerbec, Miroslav Novak, Josip Babič, Franc Fijavž, Draga Nemec, Sonja Kukovec in Mileva Sedlaček. Niti komunističnega delovanja so po ugotovitvah policije vodile iz Maribora tudi v Ljubljano, tako da so nato prišli v preiskavo tudi študentje Anton Novak, Marijan Vesenjaka in Alojz Gerbec.

Po razširitvi preiskave in novih aretacijah je bila nato proti vsem skupaj, Apihu in Vrunču ter 13 soobtoženim, vložena obtožnica, ki jih je bremenila članstva v komunistični organizaciji in različnih komunističnih dejavnosti. O krivdi obtoženih naj bi se sodišče izreklo po opravljeni glavni razpravi, ki je bila razpisana za 16. januar 1935. S tem sodnim procesom naj bi se »*dokončno zatrlle vse aktivnosti mariborske komunistične organizacije*.«⁹⁵

Glavna razprava je potekala v tajnosti. Senatu petih sodnikov je predsedoval Josip Lenart, medtem ko je državo zastopal državni tožilec Franci Sever. Glavna obtoženca Apiha in Vrunča sta branila odvetnika Filip Kumbatovič in Edmund Kupnik. Težišče razprave je bilo na dokazovanju in izpodbijanju obtožb Apiha in Vrunča, ki jih je dokazni postopek, z vsemi predloženimi dokazi in izjavami prič, bolj ali manj potrjeval. Poleg tega sta večino obtožb priznala tudi sama. Tako je npr. Apih med razpravo priznal, da je imel stike s člani komunistične organizacije v Ljubljani in v Mariboru že od leta 1932. Prav tako je priznal, da je opravljal kurirska dela. Tako naj bi od ljubljanskih zaupnikov dobival komunistično literaturo in propagandni material, ki ga je nato oddal deloma mariborskemu zaupniku. Deloma ga je sežgal, potem ko sta ga z obtoženim Vrunčem prebrala, deloma se je našel pri policijski preiskavi v Narodnem domu. Priznal je tudi, da je od mariborskega zaupnika prejemal še drug komunistični material, npr. dve svetlobni raketi, blago za zastavice s pojasnili »[...] kako se te zastavice priredijo in obesijo na žične napeljave na vidnih mestih.« Prav tako je od njega prejel v hrambo ukraden pisalni stroj z navodili, da stroja »[...] dalj časa ne sme rabiti ker so bili na njem tiskani neki komunistični letaki in bi policija utegnila stroj identificirati.« Priznal je tudi, da je z Vrunčem naslikal na zid nekaterih hiš v Melju komunistične embleme, napisal kratka komunistična gesla in izobesil komunistično zastavo. Pojasnil je nekaj podrobnosti delovanja komunistične organizacije, kot je to, da so se določali sestanki v Ljubljani in Mariboru v šifriranih pismih in z nevidno pisavo. Prepoznavanje članov se je izvajalo s pomočjo gesel, ki so bila vnaprej pisno določena. Nasploj je sodišče ugotavljalo, da »[...] je bil izvežban v vseh panogah moderne komunistične konspiracije.«⁹⁶

Vrunč je podobno priznal, da je sodeloval pri slikanju komunističnih znakov in izobešanju rdeče komunistične zastave v Melju, da je pomagal pri pred-

⁹³ SI AS 1477, šk. 44, Kz 581/34, Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru, 17. 1. 1935, str. 6–7.

⁹⁴ SI AS 1477, šk. 44, Kz 581/34, Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru, 17. 1. 1935, str. 7.

⁹⁵ Prav tam, str. 1.

⁹⁶ SI AS 1477, šk. 44, Kz 581/34, Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru, 17. 1. 1935, str. 8.

pripravah za ta dejanja in da je z Apihom študiral komunistično literaturo. Še več, skupaj z Apihom se je »[...] navduševal za revolucionarni komunizem« in je vedel za Apihove zveze. Na temelju omenjenih ugotovitev za sodišče ni bilo nobenega dvoma, da sta bila obtoženca Apih in Vrunč ena izmed vidnejših članov ilegalne komunistične organizacije.⁹⁷

17. januarja 1935 je sodišče po opravljeni glavni razpravi deveterico od obtoženih spoznalo za krive. Za Apiha in Vrunča je, kot olajševalno okoliščino, upoštevalo priznanje. Izrazito oteževalna okoliščina je bilo dejstvo, da sta imela kot učitelja ter kot načelnik in podnačelnik Sokola v Mariboru pomemben in zaupen položaj pri mladini: »Njihova dolžnost je bila vzgajati mladino v narodnem in državnem duhu, ne pa v protidržavnem.«⁹⁸ Tako sta bila obtožena na prostostno kazen »robije« v trajanju štirih let (Apih) in treh let (Vrunč) ter na izgubo državne službe. Za preostale večinoma dijake je sodišče, kot olajševalno okoliščino, upoštevalo mladost obtoženih, zlasti mladoletne so obravnavali kot »zapeljane«, medtem ko so morali polnoletni prevzeti svojo odgovornost in so bili obsojeni na večmesečne zaporne kazni. Ostali so dobili pogojne kazni, ukor ali so bili oproščeni.⁹⁹ Milan Apih je nato štiri leta »robije« odslužil v Sremski Mitrovici, po vrnitvi je bil nato leta 1937 ponovno zaprt. Po obsodbi je bil poslan v kaznilnico Bileća, kjer je preživel devet mesecev.¹⁰⁰

Sodni proces proti Jakobu Žorgi in soobtoženim

Politična represija proti komunistom, tudi po atentatu na kralja Aleksandra 9. oktobra 1934 v Marseillu, ko ga je nasledil knez Pavel Karađorđević z bolj ali manj enakim slogom vladanja, se ni bistveno spreminjala. Z nastopom Jevtičeve in nato Stojadinovičeve vlade junija 1935, na »novi« široki politični osnovi z oblikovanjem Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ),¹⁰¹ je represija sicer za kratek čas popustila. Toda nove množične aretacije so se začele že konec leta 1935 tako, da je bilo do pomladi 1936 aretiranih že blizu tisoč članov KPJ in Skoja po celotni kraljevini.¹⁰²

V kontekst tega vala represije sodi sodni proces proti Jakobu Žorgi in 11 soobtoženim pred DSZD v Beogradu oktobra 1936. 14. novembra 1935 je bil namreč v Zagrebu ujet član biroja KPJ Djordje Mitrović, pri katerem so v skrivnem predalu aktovke, ki jo je imel pri sebi, našli dva dokumenta, in sicer enega z naslovom »Načrt Zombilja¹⁰³ pokrajinskemu komiteju Slovenije« in pismo Pokrajinskega sekretariata Slovenije z naslovom »Dragi tovariši«. Dokumenti so razkrivali obstoj Pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo, njihovo povezavo z zagrebško komunistično organizacijo in drugimi po državi ter tudi dejavnosti komunistov o pogajanjih za oblikovanje omenjene skupne enotne delavske oziroma ljudske fronte.

Ob pridobljenih dokazih in izpovedih prič je bila 10. julija 1936 pri DSZD v Beogradu vložena obtožnica proti aretiranim osebam, in sicer proti Jakobu

⁹⁷ Več o poteku razprave glej v: SI AS 1477, šk. 44, Kz 581/34, zapisniki glavne razprave.

⁹⁸ SI AS 1477, šk. 44, Kz 581/34, Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru, 17. 1. 1935, str. 13.

⁹⁹ Prav tam, str. 4–6.

¹⁰⁰ SI AS 1477, šk. 37, Kz 2612/38, mapa Milan Apih in soobtoženi. O prestajanju kazni v Bileći je pisal tudi v svojih spominih *Sredi pušk in bajonetov*.

¹⁰¹ V vladu so vstopili člani Narodne radikalne stranke, Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanske muslimanske organizacije, ki so skupaj oblikovali vladajočo politično skupino Jugoslovanske radikalno zajednico.

¹⁰² Stojanović: *Zgodovina ZKJ*, str. 130–131.

¹⁰³ Zombilj – okrajšava za biro KPJ v državi.

Žorgi, Stanislavu Krašovcu,¹⁰⁴ Josipu Marnu, Mihi Marinku,¹⁰⁵ Francu Otokarju, Ivanu Sedeju, Antonu Čuferju, Francu Buserju, Štefanu Rijavcu, Alojziju Ocepku, Pavlu Demaku, Francu Benedičiču, Mariji Vovk, Angeli Svetina, Mihi Kurtsu in Fuksu Mavru.

Obtožnica jih je bremenila članstva v KPJ, od teh Žorgo, Kraševca in Marna, da so bili člani Pokrajinskega komiteja KPJ. Drugi so bili večinoma obtoženi, da so v svojem stanovanju prikrivali komunistično časopisno gradivo, razpečevali letake, kurirskih in drugih dejavnosti, s katerimi »[...] so vršili komunistično propagando z namenom prepričevanja drugih za spremembo družbeno-političnega sistema z zločinom in nasiljem.« Nekateri so opravljali vlogo javk oziroma so bili vezni člani med člani združbe. Miha Kurts je bil npr. obtožen, da je ilegalno potoval na Dunaj in v Moskvo na šolanje in nato nazaj v Jugoslavijo. Z vsem tem so kršili prvi člen Zakona o zaščiti države.¹⁰⁶

Glavna razprava proti obtoženim se je začela 19. oktobra 1936. Senatu je predsedoval Ilija Kosjer, sodnik vrhovnega sodišča v Sarajevu, člani senata so bili še Milorad Kurtović in Svetomir Vukajlović, oba sodnika Kasacijskega sodišča v Beogradu, Vladislav Margotić, sodnik Apelacijskega sodišča v Zagrebu, Jovan Urošević, sodnik Apelacijskega sodišča v Beogradu, in Miodrag Filipović, predsednik Okrožnega sodišča za mesto Beograd. Državo je zastopal Radoslav Dobričić, namestnik državnega tožilca pri DSZD v Beogradu. Največ pozornosti je bilo med razpravo posvečene članom pokrajinskega komiteja. Med dokaznim postopkom je, na osnovi zaseženih dokazov in izpovedi prič, sodišče ugotavljalo, da so bili obtoženi Žorga, Marn in Krašovec člani komiteja in da je imel v njem Žorga nalogo oblikovanja skupne ljudske fronte, Marn je imel organizacijsko vlogo, medtem ko je bil Krašovec zadolžen za kulturno-prosvetne naloge.

Sodba jim je bila izrečena 29. oktobra 1936. Ob izreku je sodišče, kot olajševalno okoliščino, vsem priznalo delno priznanje in vzorno vedenje. Sedeju, Demaku in Benedičiču tudi to, da so bili že očetje. Žorgi so kot oteževalno okoliščino šteli, da je že bil obsojen pred DSZD zaradi kaznivih dejanj po Zakonu o zaščiti države. Kazni so bile prenosorazmerne s težo kaznivih dejanj in stopnjo kazenske odgovornosti vsakega posameznega obtoženca. Tako so bili na prostostno kazen »robije« obsojeni: Žorga na šest, Krašovec in Otokar na štiri, Marn na tri, Buner in Sedej na dve ter Fuks, Čufer in Demak na eno leto. Kazen strogega zapora v trajanju osmih mesecev je bila dosojena Buserju, Mariji Vovk in Angeli Svetina. Oproščeni so bili Marinko, Rijavec, Ocepek in Kurts.¹⁰⁷

Sodni proces proti Petru Stantetu in soobtoženim

Komunistična organizacija se je po najtežjih letih represije, torej v obdobju uvedbe diktature in po atentatu na kralja Aleksandra, počasi notranje reorganizirala in pomlajevala s kadri, šolanimi v Sovjetski zvezi. Notranja homogenizacija je bila dosežena zlasti z odpravo frakcionaštva v obdobju po avgustu 1936, ko so Josipa Broza, kot člana CK KPJ, pooblastili za ustanovitev partijskega vodstva v državi. Na ljudsko-frontnih izhodiščih si je KPJ prizadevala za enotnost t. i. demokratičnih, narodno-obrambnih in protifašističnih sil. Do za-

¹⁰⁴ Stane Krašovec (1905, Begunje–1991) – ekonomist, udeleženec Zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju oktobra 1943.

¹⁰⁵ Miha Marinko (1900, Rovte–1983, Ljubljana) – politik, rudar, član KPJ od 1924, sekretar PK KPJ za Slovenijo, član CK KPJ. Med vojno je bil politični komisar GŠ Nov in POS, član CK KPS in SNOS, po vojni med drugim predsednik vlade LRS (do leta 1953), predsednik Ljudske skupščine LRS, sekretar CK KPS, član IK CK KPJ.

¹⁰⁶ SI AS 1477, šk. 6, Kz 352/36, mapa Jakob Žorga in soobt., Obtožnica Državnega tožilca pri DSZD v Beogradu, 10. 6. 1936.

¹⁰⁷ SI AS 1477, šk. 6, Kz 352/36, Sodba DSZD v Beogradu, 29. 10. 1936.

četka druge svetovne vojne ji je na tej osnovi uspelo pridobiti le nekaj manjših političnih skupin. Poleg prizadevanj po oblikovanju ljudske fronte so se zavedali tudi tega, da je treba socialno osvoboditev delavstva tesneje povezati z bojem za uresničitev narodnih zahtev. Rezultat tega je bil, da je bila v noči s 17. na 18. april 1937 na Čebinah nad Zagorjem ob Savi ustanovljena Komunistična partija Slovenije, ki je ostajala del hierarhično in centralizirano organizirane KPJ.¹⁰⁸

KPJ se je z različnimi legalnimi, pollegalnimi pa in ilegalnimi akcijami odzivala ob vseh pomembnejših notranje- in zunanjepolitičnih vprašanjih. Tako si je med drugim prizadevala poenotiti sindikalna gibanja, organizirala stavke, legalno je poskušala z oblikovanjem kmečko-delavskega gibanja in drugih protirežimskih političnih akcij z namenom izboljšati položaja delavstva. Oglašala se je tudi ob številnih zunanjepolitičnih vprašanjih. Tako je mdr. organizirala zbiranje in pošiljanje protifašističnih borcev v Španijo in akcije za njihovo vrnitev.¹⁰⁹ S približevanjem vojne se je težišče političnih dejavnosti KPJ preneslo na obrambo neodvisnosti države. Ob pristopu Jugoslavije k Trojnemu paktu, 25. marca 1941, so npr. organizirali odmevne demonstracije z znanimi slogani »*Bolje rat nego pakt*« in »*Bolje grob nego rob*«. Vendar krepitev KPJ režim ni samo opazoval. Marca 1936 je Anton Korošec, prvak SLS oziroma JRZ ter takratni notranji minister v vladi Milana Stojadinovića, govoril o uspehih v boju proti »*veliki nevarnosti komunizma*«. Hkrati je tudi zaskrbljeno ugotavljal, da je delovanje KPJ že zelo razvejano in da je treba proti njemu nastopiti »*[...] ne samo s policijo, zapori in obsodbami, temveč se morajo v boju proti komunizmu združiti cerkev in šola, politične stranke, kulturna in socialna društva ter gospodarske organizacije in celotno novinarstvo, pa tudi Vojska Kraljevine Jugoslavije*«. ¹¹⁰

V drugi polovici tridesetih let 20. stoletja so se policijski pregoni, aretacije, spopadi z demonstranti in seveda sodni pregoni nadaljevali. Nekatere oblike državne represije so tudi že dobivale fašistična obeležja. Takšno je bilo npr. dopolnilo Zakona o zaščiti države, ki je bilo sprejeto po protestih delavcev in študentov decembra 1939 v Beogradu, na temelju katerega so lahko oblasti politične zapornike zapirale v takrat ustanovljena taborišča v Bileći, Lepoglavi in Smederevski Palanki.¹¹¹ Vendarle lahko ugotavljamo, da je ostrina represije proti komunistom le popuščala oziroma represivni aparat ni bil več kos krepitvi KPJ. Deloma o tem govori npr. dejstvo, da v času pete državne konference v Zagrebu, na katero je prišlo čez 100 komunističnih delegatov, ni bilo zaznati nobenih policijskih vdorov ali aretacij.¹¹²

Tudi iz ohranjenega arhivskega gradiva lahko prav tako ugotavljamo, da sodni procesi niso več igrali tako pomembne vloge, čeprav so se nadaljevali in potekali vse do aprilske okupacije. Vidnejši komunisti se niso več znašli med obravnavanimi, aretacije in sodni procesi so bili manj številčni in manj množični ter niso več tako močno prizadeli struktur KPJ. Kot zadnjega od sodnih procesov proti komunistom obravnavam proces proti Petru Stantetu¹¹³ in petim soobtoženim, ki je v nekaterih pogledih lepo odslikaval družbeno-politične razmere kraljevine v obdobju približevanja vojne vihre in ki se je zaključil z relativno milimi izrečenimi kaznimi.

¹⁰⁸ Čepič: *Ključne značilnosti slovenske politike*, str. 26–28.

¹⁰⁹ V Španiji se je bojevalo okoli 1.700 prostovoljcev iz Jugoslavije, od teh jih je bilo 800 ubitih.

¹¹⁰ Stojanović: *Zgodovina ZKJ*, str. 131.

¹¹¹ Prav tam, str. 154.

¹¹² Stojanović: *Zgodovina ZKJ*, str. 131.

¹¹³ Peter Stante (1914, Celje–1980, Črna) – slovenski general, partizan, narodni heroj, pred vojno kovinar, od leta 1933 član KPJ. Zaradi komunističnih dejavnosti je bil večkrat aretiran in obsojen (junija 1934 na dva meseca zapora, marca 1935 na dve leti strogega zapora, znova aretiran februarja 1940), med vojno v NOV komandir, politkomisar, komandant. Po vojni je ostal v JLA, mdr. je bil načelnik štaba IV. armade.

V noči s 23. na 24. februar 1940 so bili po celjskih ulicah raztreseni letaki z naslovom »Slovenski javnosti«, v katerih so se zavzemali za oprostitev političnih konfinirancev v Bileči: »Slovenci! Delovno ljudstvo! Pregnanci v Bileči so sami požrtvovalni in neustrašni borci za svobodo in mir. Zdaj so v borbi za najosnovnejše pravice vsakega človeka, kajti najhujšim zločincem se godi bolje kot tem idealnim borcem, ki nam kažejo pot v lepšo bodočnost. Ne smemo pustiti teh novih žrtev proti ljudskih sil samovoljnemu terorju nasilnikov! Branimo jih! Borimo se za njihovo osvoboditev, kajti s tem se borimo za svojo lastno svobodo! Razvijmo mogočno gibanje proti koncentracijskim taboriščem! Dajmo duška ogorčenju, ki je že do vrha napolnilo srce slehernega poštenega človeka nad grozodejstvi, ki se vrše nad poštenimi ljudmi. Zbirajmo od človeka do človeka za fond za podporo interniranim in njihovim rodbinam! Pomagajte tistim redkim, ki se jim je posrečilo umakniti se internaciji! Ne dajmo, da jih iz naših rok iztrgajo Natlačenovi žandarji in policaji! Proč s koncentracijskimi tabori! V boj za osvoboditev internirancev! Zbirajmo v fond pomoči konfinirancem in njihovim družinam!«¹¹⁴ Zaradi razširjanja tega letaka sta bila aretirana Mirko Plaskan in Bogomir Štorman.¹¹⁵

Hkrati so celjski policijski stražniki aretirali Petra Stanteta, ki je bil sicer že prej aretiran in obsojen.¹¹⁶ Ob aretaciji so pri njem našli različno komunistično literaturo in letake, kot je bil npr. ta z vsebovanim pismom Milana Apiha, ki je lepo opisal razmere v taborišču Bileča: »Pri aretaciji mi je bil izrečen odlok, glasom katerega mi je odrejeno za bivališče mesto Bileča – Zetska banovina, ker »motim javni red in mir«. Moral sem v naglici zbrati najpotrebnejše stvari (tekom ene ure) in oditi v spremstvu dveh agentov v policijske zapore. Zvečer so me odpeljali v Ljubljano, kjer so čakali ostali konfiniranci iz Ljubljane in drugod. Po kratkem in površnem zdravniškem pregledu smo bili vsi »sposobni« in zvečer so nas enajst moških in eno žensko naložili v avto in odpeljali do Zaloga, kjer smo vstopili v vlak. Bili smo vklenjeni in policija je branila vsako glasno govorjenje ali kontakt s publiko, česar pa se seveda nismo držali. Imeli smo vsi rdeče nageljne, ki jih tudi nismo hoteli spraviti, četudi so to zahtevali. Šele na vlaku so nas odklenili in potem smo se cijazili 38 ur do Bileče: 12 ljudi v spremstvu 10 policistov, treh orožnikov in dveh agentov! Seveda je ta procesija uživala primeren »ugled« pri potujoči publiku. V Bileči smo se morali najprej predstaviti sreskemu načelniku, ki je obenem upravnik logorja. Nato smo lahko šli dalje do kasarne, kjer so nas sprejeli v varstvo žandarji, ki jih je kakor listja in trave in vsi grdo gledajo. Ko so nam pregledali stvari in odvzeli igle in drugo hladno orožje, so nas seznanili z nekim »hišnim redom«, ki ga je baje podpisal minister in ki je slabši od kakršnegakoli hišnega reda v katerikoli kaznilnici. Doslej imamo tri sobe. V eni so Srbi in Črnogorci, v drugi Makedonci, v tretji pa Slovenci. Vsak stik nam je prepovedan. V vsaki sobi in na hodnikih stoje žandarji s puškami – po dnevi in ponoči. Vsaki dan imamo eno do dve uri sprehoda po dvorišču in to je vse. Hrana je bila spočetka tako slaba, da so sodrugi, ki so bili prvi tukaj, takoj oslabei, da še na sprehod niso mogli več, ker niso smeli prejemati pakete, niti kupovati hrane [...]«¹¹⁷

Po nadaljnjih poizvedbah so orožniki izvedli hišno preiskavo še na domu Vere in Mirka Plaskana v Šentrupertu pri Braslovčah. Ob tem so našli nov pisalni stroj znamke »Continental«, ciklostil in vse druge pripomočke za razmnoževanje letakov ter več letakov s komunistično vsebino (»Delavstvu, delovnemu ljudstvu, slovenski javnosti« in »Rudarjem, vsem delavcem in vsemu delovnemu ljudstvu«). Ugotovljeno je bilo, da naj bi bil material last Alojza Šlandra, vendar so nadaljnje poizvedbe dognale, da je letake pisal Dušan Kraigher.¹¹⁸ Pri tiskanju in raz-

¹¹⁴ SI AS 1477, šk. 39, Kz 105/40, mapa Dušan Kraigher in soobtoženi, Letak Slovenski Javnosti.

¹¹⁵ SI AS 1477, šk. 39, Kz 105/40, Obtožnica Državnega tožilstva v Celju, 29. 5. 1940.

¹¹⁶ SI AS 1477, šk. 39, Kz 105/40, Prijava predstojništva mestne policije v Celju, 26. 2. 1940.

¹¹⁷ SI AS 1477, šk. 39, Kz 105/40, letak Slovenski javnosti in pismo konfiniranca N. N. iz Bileče.

¹¹⁸ Dušan Kraigher (1908, Sveta Trojica v Slovenskih goricah–1943, Dobrovolje) – Slovenski pravnik, od leta 1937 v KP, med vojno organizator ilegalnih tiskarn, član PK KPS, namestnik

množevanju sta, poleg že omenjenih, sodelovala še Ivan Pikl in Jože Turk. Prijeli so tudi Marijo Pikl, ker je skušala na sumljiv način priti v stik z aretirano Vero Plaskan. Pri Piklovi so ob aretaciji našli pismo, ki ga je napisal Dušan Kraigher in je bilo namenjeno Plaskanovi, v njem je sporočal, da naj se v primeru aretacij »[...] ničesar ne priznava, da se nikogar ne obremenjuje in da človek s priznanji ne obremenjuje samega sebe.« Torej »[...] taktike, ki se jo notorno poslužujejo vsi komunistični osumljenci po načelih strankinega vodstva.« Vse omenjene so orožniki aretirali. Aretaciji sta se z begom izognila le najbolj obremenjena Dušan Kraigher in Alojz Šlander.¹¹⁹

Iz zbranih podatkov je tožilstvo domnevalo, da osumljenci niso samo idejni pripadniki komunizma, temveč tudi dejavni člani. Takšna je bila tudi obtožnica, vložena pri Okrožnem sodišču v Celju, in sicer proti Petru Stantetu, Veri in Mirku Plaskanu, Ivanu in Mariji Pikl ter Jožefu Turku. V prvi točki jih je bremenila, da naj bi pod vodstvom Dušana Kraigherja in Alojza Šlandra organizirali v Šentrupertu in okolici krajevne enote KPJ in »[...] s tem podpirali in pristopali v komunistično stranko kot društvo, ki ima za namen propagando komunizma, anarhizma, terorizma ter za nelegalno prilastitev oblasti.« Pod drugo točko jih je bremenila pisanja in razširjanja letakov, ki merijo na to, da se »[...] naščuva na nasilje zoper državna oblastva in vobče, da se ogrozi javni mir in spravi v nevarnost javni red ter, da je treba izpremeniti politični ali socialni red v državi z nasiljem ali s kakršnimkoli terorizmom.«¹²⁰

Okrožno sodišče v Celju je med 14. in 19. junijem 1940 odločalo o njihovi usodi pod predsedstvom Josipa Dolničarja. Večino obtožb so obtoženci zanikali. Tako je npr. Peter Stante odločno zanikal vso krivdo, saj se s komunizmom od zadnje izpustitve na prostost »ni več ukvarjal.« Kljub temu jih je sodišče spoznalo za krive, zlasti v drugi točki obtožnice, torej za razširjanje komunističnih letakov oziroma prestopke po 4. členu Zakona o zaščiti države. Vsebina nekaterih najdenih letakov je bila »nesporno protizakonita« in so bili napisani z namero, »da se ustvari med ljudstvom nerazpoloženje proti uredbam in naredbam oblastev ter zoper socialni red v državi.« To naj bi bilo sporno zlasti v »današnjih nadvse resnih in usodnih časih.« Vendar ni ta ugotovitev veljala za tiste letake, ki so se nanašali izključno na internirance v Bileci. Po presoji sodišča ti letaki niso imeli vsebine ščuvanja na nasilje zoper državna oblastva, ampak so se zavzemali le za internirane osebe in za odpravo obstoječih taborišč.¹²¹

Glede prve točke obtožnice je sodišče po opravljeni glavni razpravi prišlo do sklepa, da so sicer vsi obtoženi idejni pristaši komunističnih nauk in načel, a po obstoječih zakonskih določilih idejni komunizem »[...] ni moč razumeti kot kazniv. Že samo dejstvo, da imamo danes ogromen del po zakonu dovoljene literature usmerjeno čisto levičarsko marksistično in da so iz legalno dovoljene literature obtoženci. črpali svoje znanje in nazore.«¹²² Sodišče je ocenilo, da ni šlo za organizirano delovanje in obtožene oprostilo obtožbe zločinstva po prvem členu Zakona o zaščiti države, kar je že bistven odmik od hujših represivnih politik iz obdobja med letoma 1929 in 1935.

Ob izreku kazni glede druge točke obtožnice je sodišče upoštevalo olajševalne okoliščine, kot npr. neoporečnost pri Mariji Pikl ter Veri in Mirku Plaskanu. Kot obtežilno je bilo pri vseh obtoženih upoštevano, »da so v današnjih časih na neumesten način razburjali ljudsko psiho« in dejstvo, da so bili nekateri zaradi podobnih kaznivih dejanj že obsojeni. Čeprav je bila najvišja zagrožena kazen dveh let zapora, je sodišče, ob upoštevanju vseh okoliščin in teže kaznivih

političnega komisarja 4. operative cone, padel je pri napadu nemške policijske enote na štab cone.

¹¹⁹ SI AS 1477, šk. 39, Kz 105/40, Obtožnica Državnega tožilstva v Celju, 29. 5. 1940.

¹²⁰ Prav tam.

¹²¹ SI AS 1477, šk. 39, Kz 105/40, Sodba Okrožnega sodišča v Celju, 19. 6. 1940.

¹²² SI AS 1477, šk. 39, Kz 105/40, Sodba Okrožnega sodišča v Celju, 19. 6. 1940.

dejanj, vsem prisodilo milejšo prostostno kazen zapora, in sicer Stantetu v trajanju 12 mesecev, Turku osem mesecev, Piklovi sedem mesecev, Mirku in Ivani Pikl šest mesecev ter Veri Plaskan štirih mesecev.¹²³ Državni tožilec se je na izrek sodbe pritožil.¹²⁴ Glede pritožbe obrambe in odgovora na pritožbo tožilstva iz ohranjenih dokumentov ni bilo odgovora.

Sodni proces proti predstavnikom SLS

Če je bilo delovanje komunistov pravno onemogočeno že kmalu po nastanku kraljevine, so bila po uvedbi diktature prepovedana tudi druga društva in politične stranke, »ki izvršujejo propagando ali nagovarjajo druge, da je treba izpremeniti obstoječi red v državi« ter nato tudi tiste, »ki imajo versko ali plebemensko obeležje.« To je pomenilo, da se je nabor političnih nasprotnikov sedaj razširil tudi na t. i. predšestojanuarske politične stranke, zlasti na tiste, katerih programi so temeljili na zahtevah po narodnih avtonomijah. Pri nas največja in najvplivnejša politična stranka SLS je bila formalno prepovedana 22. januarja 1929.¹²⁵ Kljub temu da je bila po uvedbi diktature prepovedana, je Anton Korošec iz vlade izstopil šele 29. septembra 1930. SLS, kot vodilna politična sila Dravske banovine, je od takrat tudi začela dejavneje obujati avtonomistična prizadevanja in ostreje nastopati proti centralizmu. Najočitnejše so se te zahteve odražale januarja 1933 s sprejetjem slovenske različice punktacij.¹²⁶ In v ta kontekst nato sodi največji sodni proces proti katerim od slovenskih pripadnikov prepovedanih političnih strank. Gre za sodni proces proti Janezu Brodarju in soobtoženim, ki je potekal pred DSZD v Beogradu na začetku leta 1933.

Toda še prej se moramo vrniti nekoliko nazaj. 8. maja 1932 je bila ob šestdesetletnici Antona Korošca v unionski dvorani v Ljubljani pripravljena slovesnost. Po njej je prišlo do izgrediv med protestniki in žandarji, saj je šlo za izrazito »protirežimsko, proticentralistično in protiunitaristično manifestacijo.«¹²⁷ Ti dogodki so sprožili zborovanja tudi drugje. Tako naj bi, kakor je zapisano v obtožnici, 15. maja 1932 v Domžalah priredili mašo v čast Antona Korošca, ki se je udeležilo približno 2.000 ljudi. Ko so žandarji zahtevali, naj se ljudje razidejo, nihče ni želel povelja poslušati, temveč naj bi začeli vzklikati: »Živela svobodna Slovenija, dol z vlado, dol z diktaturo, živela svoboda, živel Korošec.« Žandarje naj bi celo obmetavali s kamenjem in žalili, razšli so se šele, ko so žandarji nastopili »energično«. Podobni dogodki so se isti dan odvijali tudi v Mengšu in Komendi.¹²⁸ Takšna zborovanja so dajala vtis, da je »[...] za dr. Korošcem in proti tedanjemu režimu vsaj 80 % slovenskega naroda, zato so hoteli »jugoslovanski nacionalisti« oz. njihovi voditelji, to zabrisati.«¹²⁹ Oblast je zborovanja prepovedala, medtem ko je spodbujala akcije slovenskega dela Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije (JRKD). Pristaši SLS so se zato odločili, da bodo prišli na njihove shode oziroma, kakor se spominja Škerbec, »[...] noben ni slutil, da se pripravljajo udeležba, ki bo njim najmanj ljuba.«¹³⁰

T. i. šenčurski dogodki so dosegli svoj vrhunec 22. maja, ko je JRKD načrtovala politične shode na Primskovem, v Šenčurju in drugje. Že na prvem shodu na Primskovem, na katerem naj bi nastopil narodni poslanec JRKD Milan Mravljje, so prišli tudi pripadniki SLS. Med skupino teh 200 ljudi je bil kranjski žu-

¹²³ Prav tam.

¹²⁴ SI AS 1477, š.k. 39, Kz 105/40, pritožba Državnega tožilstva v Celju, 9. 6. 1940.

¹²⁵ Gašparič: *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 74.

¹²⁶ Prav tam, str. 169.

¹²⁷ Prav tam, str. 146–149.

¹²⁸ *Slovenski narod*, 21. 2. 1933.

¹²⁹ Škerbec: *Šenčurski dogodki*, str. 16.

¹³⁰ Škerbec: *Šenčurski dogodki*, str. 17.

pnik Matija Škerbec. Takoj, ko je začel Milan Mravlje govoriti, je nastal v dvorani nemir. Zaman je poslanec Mravlje miril ljudske množice, ki so vzklikale »*Dol z njim, udri ga, žvela svoboda, žvel Korošec*«. Shod se je zato predčasno zaključil, medtem ko so žandarji pozvali ljudi, naj se razidejo. Toda pred gasilskim domom so ljudje nadaljevali z žaljenjem Mravljeta, neki demonstrant je proti njemu vrgel velik kamen. Isti dan popoldne je bil napovedan tudi politični shod poslanca JRDK Janka Barleta v Šenčurju. Tudi na ta shod so prišli ljudje izraziti svoje protirežimsko naravnost. Popoldne se je zbralo v Šenčurju okrog 3.000 ljudi, večina je nosila zelene kravate in slovenske zastavice. Ker so žandarji na shod spuščali samo Barletove pristaše, medtem ko so nasprotnike zavračali, je nastal velik nemir. Nasprotniki so hoteli v dvorano na shod, zato so skušali z naskokom prodreti žandarmerijski kordon, proti kateremu so začeli leteti kamene in polena. Nekaj žandarjev so zadeli, padel naj bi celo revolverski strel. Nastala je velika zmešnjava ob vpitju sloganov: »*Dol z izdajalci, dol Barle, dol vlada, žvela federacija, žvela slovenska republika, žvela svoboda, dol režim, dol diktatura*«. Ker naj bi bili žandarji v nevarnosti, da jih ljudje razorožijo, so bili prisiljeni uporabiti »vroče orožje«.¹³¹

Oblastni organi so takšna zborovanja razumeli kot izrazite avtonomistične težnje, zato je bil odgovor hiter in oster. Sledile so množične aretacije, medtem ko so bili aretiranci prepeljeni v preiskovalni zapor v Ljubljano in v Beograd. Po dolgih sedmih mesecih preiskave se je 20. februarja 1933 začel sodni proces proti 12 obtožencem, in sicer proti Janezu Brodarju,¹³² Antonu Umniku,¹³³ Janezu Štrcinu,¹³⁴ Jerneju Vombergarju, Francu Grilcu, Vinku Kosu, Jožetu Lobodi, Tomažu Ogrinu, Petru Cerarju, Alojziju Iliji, Matiji Škerbcu in Francu Gregorinu.

Na prvi obravnavi, ki se je začela 20. februarja 1933 ob 9.45 dopoldne, je predsednik Bubanj ukazal obtožence privedi v dvorano, v kateri se je gnetlo »[...] *polno poslušalcev, posebno Slovencev*«. Vsi obtoženci, razen Brodarja, Umnika in Štrcina, ki so bili ves čas v preiskovalnem zaporu, so se branili s svobode. Ker je predsednik kmalu ugotovil, da manjka eden izmed obtoženih, je razpravo prekinil in prestavil na naslednji dan. Ob tem je pozval vse obtožence, ki so se branili s svobode, naj točno prihajajo k razpravi, sicer bodo morali v preiskovalni zapor.¹³⁶

Razprava se je nadaljevala v torek, 21. februarja, ob osmi uri zjutraj. Po uvodnih podrobnostih je državni tožilec Čadrov prebral obtožnico. Ta jih je bremenila povzročitve kaznivih dejanj, povezanih z dogodki v Domžalah, Mengšu, Komendi, Hrastju, Šenčurju, na Primskovem, v Dolu in pri Sv. Trojici. Obtoženi so bili kaznivih dejanj žalitve vladarja in režima ter pozivanje k spremembam državne ureditve. Prav tako so bili obtoženi pozivanja k nasilju proti državnim oblastem in s tem ogrožanja javnega reda in miru. Najtežje so bili obremenjeni Brodar, Umnik in Štrcin, saj naj bi pripravljali in vodili demonstracije »[...] od

¹³¹ Takšno sliko dogodkov najdemo v obtožnici. V: *Slovenec*, 22. 2. 1933. Nekoliko omiljeno obliko opisuje: Škerbec: *Šenčurski dogodki*, str. 21–35.

¹³² Posestnik in narodni poslanec iz Hrastja pri Kranju, rojen leta 1885, poročen in oče šestih otrok v starosti štiri do 16 let. Bil je v preiskovalnem zaporu v Beogradu zaradi dogodkov v zvezi z Barletovim shodom v Šenčurju 22. maja 1933.

¹³³ Posestnik in narodni poslanec iz Šenčurja pri Kranju, rojen leta 1887, poročen in oče šestih otrok v starosti dve do 15 let. Tudi on je bil zaprt v preiskovalnem zaporu v Beogradu zaradi dogodkov ob Barletovem shodu.

¹³⁴ Posestnik in narodni poslanec iz Kaplje vasi pri Komendi, rojen leta 1885, poročen, oče devetih otrok v starosti od tri do 21 let. Zaprt je bil v preiskovalnem zaporu v Beogradu zaradi dogodkov 15. maja v Mengšu.

¹³⁵ Tako v *Slovencu*, 21. 2. 1933. Škerbec navaja, da je prišlo poslušat sodni proces tudi večje število občinstva iz Beograda, posebno številni naj bi bili pristaši dr. Dragoljuba Jovanovića. V: Škerbec: *Šenčurski dogodki*, str. 184.

¹³⁶ *Slovenec*, 21. 2. 1933.

*katerih je bila ona v Šenčurju najresnejša, ker je tam orožništvo moralo uporabiti 'mrzlo in vroče orožje'.*¹³⁷

Po predstavitvi individualnih obtožb je tožilec v poglobljeni analizi predstavil splošne razloge obtožnice, torej razmere, ki so nastale po uvedbi diktature 6. januarja 1929 in Koroščevem izstopu iz vlade. Ob tem je ugotavljal, da se je vse bolj in bolj začela voditi v posameznih okrajih srdita propaganda proti državi in režimu. Izraz nezadovoljstva s tedanjim režimom je tako izbruhnil ob 60. letnici Antona Korošca, in sicer kot rezultat dejavnosti »bivših pristašev SLS, ki sedijo na obtožni klopi, ljudske mase pa so jih slepo poslušale in se njihovim poveljem pokorile.« Vse to naj bi oblast razumela kot dokaz, da se je ta »protirežimska propaganda sistematično in v hitrem tempu vršila.« Obtožnica pravi, da ni mogoče misliti, da bi se slovenski narod, slovenski fantje in dekleta in celo otroci sami od sebe dvignili proti organom državne oblasti ter predpostavlja, da so bili na to »preparirani in poučeni s pomočjo posebne tajne podzemelske propagande.« V obtožnici še piše, da si ni mogoče misliti, da bi slovenski kmetje sicer mogli govoriti o »Pufferstaatu« oziroma samostojni slovenski republiki. Vsi izpadi proti žandarjem naj bi po mnenju tožilca dokazovali, da je propaganda delovala na temelju dobro premišljenega načrta. Na raznih javnih in tajnih sestankih naj bi se določile točne smernice, kako je treba organizirati proslave in kako nastopati proti shodom nasprotnikov.¹³⁸

Prebiranju obtožnice je sledil dokazni postopek. Sprva so bili zaslišani obtoženi in krivdo so večinoma zanikali.¹³⁹ Skupaj je bilo v dokaznem postopku zaslišanih 13 prič in uporabljenih 225 zapisnikov zaslišanj ter drug dokazni material. Med njimi so bili tudi polena in kamenje, ki naj bi bilo uporabljeno ob napadih na žandarje. Ob pogledu na to je predsednik sodišča med razpravo pripomnil: »Jaz vidite, bi rajši videl, da me zadane svinčenka kakor takle kos.«¹⁴⁰

2. marca 1933 je nastopil državni tožilec Djadrov. Ta je zopet ugotavljal, da si lahko človek ob prebiranju obtožnice v zvezi s šenčurskimi dogodki sicer ustvari vtis, da je šlo za čisto nedolžne demonstracije. Če pa se »[...] poglobi v študij materjala, pridemo do zaključka, da so tukaj na delu tajne podzemne sile, ki so šle za tem, da se razdeja in zruši vera v trajno politično stanje in celo v obstoj države.« Nato se je podrobno posvetil dejanjem vsakega od obtoženih, pri čemer je ugotavljal, da je dokazni postopek v celoti potrdil, da ni nobenega dvoma, da je podana za vse obtožence kazensko-pravna odgovornost. Ob tem je sodnike pozval, »[...] da ni treznega človeka in državljana, ki ne bi tega obsodil. Namesto, da bi ti ljudje krepili državno narodno zavest, so bili najhujši provokaterji za plemensko in regionalno borbo ter so hoteli ljudske množice še bolj podžgati. Radi tega predlagam, da se vsi krivci v smislu zakonskih določil strogo kaznujejo, in sicer po stopnji njihove kazenske odgovornosti.« Pred tem je še pohvalil delo orožnikov, na katere naj bi letel prenekateri očitek o pretirani uporabi sile češ, da »[...] so pokazali izredno potrpežljivost in se da to primerjati samo s potrpežljivostjo Joba v Svetem pismu.«¹⁴¹ Takoj za govorom državnega tožilca so besedo dobili odvetniki.¹⁴²

Po 11 dneh glavne razprave je sodni proces proti Brodarju in soobtoženim dosegel svoj epilog. Bili so to »mučni in naporni dnevi.«¹⁴³ Ob napovedani uri so obtoženci, ki so za vsak primer prinesli s seboj vse svoje stvari, zavzeli

¹³⁷ *Slovenec*, 26. 2. 1933.

¹³⁸ *Slovenec*, 22. 2. 1933.

¹³⁹ Prav tam.

¹⁴⁰ Od žandarmerijske postaje Šenčur je bilo dostavljenih 54 zapisnikov, iz Hrastja devet, iz Mengša 43, iz Cerkelj 12, iz Dola 12, s Primskovega 15 in iz žandarmerijske postaje Sv. Trojica 71 zapisnikov. V: *Slovenec*, 22. 2. 1933, 23. 2. 1933.

¹⁴¹ *Slovenec*, 3. 3. 1933.

¹⁴² *Slovenec*, 3. in 4. 3. 1933.

¹⁴³ Škerbec: *Šenčurski dogodki*, str. 191.

svoja mesta. Nekaj minut po četrti uri je stopil v dvorano sodni zbor na čelu s predsednikom Bubanjem. Na zaporno kazni strogega zaporja je bil obsojen Janez Brodar, in sicer na eno leto in pol, Jernej Vomberger, Jernej Grilc, Ilija Alojz, Matija Škrbec so bili obsojeni na eno leto, Vinko Kos na 10 mesecev, Josip Loboda na osem mesecev, Tomaž Ogrin na osem mesecev, Peter Cerar in Franc Gregorin na šest mesecev ter Anton Umnik na mesec dni strogega zaporja.¹⁴⁴

Res je sicer, da so bili predstavniki predšestojanuarskih političnih strank, kakor ugotavlja Dobrivojevičeva, med letoma 1929 in 1935 izpostavljeni relativno ostri politični represiji. Z omejevanjem in prepovedjo njihovega delovanja, s strogim nadzorom, internacijami ter drugimi oblikami policijskega in sodnega kaznovanja je oblast poskušala uničiti vsakršno proticentralistično in protiunitaristično opozicijo.¹⁴⁵ Vendarle je bila represija, zlasti zoper slovensko meščansko opozicijo, bistveno milejša v primerjavi z ukrepi proti komunistom in je po smrti kralja Aleksandra 7. oktobra 1934 povsem popustila.

Sodni procesi na osnovi nemške propagande

Ob koncu naj omenim še eno kategorijo politično motiviranih sodnih procesov. Z vzponom nacizma in s približevanjem druge svetovne vojne se je, tudi v Dravski banovini, začel postopen proces nacifikacije nemške manjšine, ki je vzpon nacizma, zlasti premožnejši sloji, spremljala s precejšnjimi simpatijami. Ustanavljale so se krajevne skupine Kulturbunda, okrepila se je nacistična oziroma hitlerjanska propaganda. Sprva oblasti na to niso ostreje odgovarjale, a ko je poleti 1935 notranji minister postal Anton Korošec, se je politika zaostrila. Na osnovi obtožb nacistične protidržavne propagande so se razpuščale skupine Kulturbunda (med njimi največje v Mariboru, Celju, Ljubljani in Kočevju). Prepovedan je bil celjski časopis *Deutsche Zeitung*, od jeseni 1935 oblast ni več dovoljevala predavanj nacističnim predavateljem, maja 1937 so aretirali in izgnali več nacističnih organizatorjev in propagandistov. Kljub temu sta se proces nacifikacije in protidržavno delovanje pristašev nacionalsocializma, zlasti po nemški priključitvi Avstrije 12. marca 1938 in Koroševem odstopu z mesta notranjega ministra decembra 1938, le še okrepila. Krepila se je nacistična propaganda, prirejale so se velike demonstracije (npr. marca 1939 na Apaškem polju), ki so jim sledili spopadi s policijo itn. Po drugi strani je oblast ponovno odgovarjala s policijskimi in sodnimi pregoni.¹⁴⁶

V nadaljevanju omenjam nekaj primerov sodnih procesov iz arhiva Okrožnega sodišča v Mariboru. 15. septembra 1939 je potekala tajna glavna razprava proti Ernestu Listu,¹⁴⁷ Ivanu Schweighoferju, Hermanu Tropu, Ervinu Pernatu, Ivanu Mihiču in Jožici Pirnat. Obtožnica je najostreje bremenila Ernesta Lista, in sicer v več točkah, da je prepisoval in razširjal pesmi »*Ruf zum Kampf*« in »*Unser Marsch*«, katerih vsebina je merila na to, »[...] da se druge osebe naščuvajo za nasilja zoper državna oblastva in da se ogrozi javni mir in spravi v nevarnost javni red.« Hujše so bile obtožbe, da je vstopil v nacionalsocialistično stranko in prevzel funkcijo Sturmführerja za Maribor. Konec leta 1938 in na začetku leta 1939 naj bi organiziral skupino 500-ih ljudi oziroma »*društvo za nelegalno prilaščitev oblasti*«, ki naj bi v Mariboru uprizorila nered z namenom, »da bi tuje vojaštvo zasedlo Maribor«. Soobtoženi so bili obremenjeni kot sokrivci pri vršenju nacistične propagande z razširjanjem omenjenih pesmi in drugih letakov. List in Schweighofer pa še s tem, da sta na predvečer Hitlerjevega rojstnega dne,

¹⁴⁴ *Slovenec*, 6. in 7. 3. 1933.

¹⁴⁵ Dobrivojevič: *Državna represija*, str. 255.

¹⁴⁶ Več o tem glej v: Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*.

¹⁴⁷ Rojen 21. 7. 1899 v Mariboru, slikarski mojster.

19. aprila 1939, razobesila na Magdalenski cerkvi nacionalsocialistično zastavo, s čimer »[...] sta ustvarjala prepričanje in razpoloženje, da bi se del kraljevine Jugoslavije izločil iz celote in spojil s tujo državo.« List je bil še obtožen, da je ob priliki izjavil, »[...] da se ne bo izselil v Nemčijo, ker bo itak prišel Hitler in zasedel Maribor.« Nekateri od obtoženih je doletela še obtožba opuščanja prijav omejenih kaznivih dejanj.¹⁴⁸

Po opravljeni glavni razpravi je bil List zaradi pomanjkanja dokazov oproščen najtežjih obtožb organiziranja združbe 500-ih ljudi, v vseh ostalih točkah so bili obtoženi spoznani za krive in obsojeni: List na tri leta »robije«, Trop in Pernat na 10 mesecev strogega zapor, Mihič na šest mesecev strogega zapor, Schweighofer na pet mesecev strogega zapor in Pirnatova na mesec dni zapor. Pri izreku kazni je sodišče upoštevalo za oteževalno okoliščino dejstvo, »[...] da so storili kazniva dejanja, naperjena proti državi, v času velike politične napetosti, ko bi lahko tudi taka dejanja pripomogla, da bi se dogodili najhujši dogodki in še posebej dejstvo, da so bila dejanja storjena v eksponiranem obmejnem kraju.« List je bil ob tem, »[...] eden izmed kolovodij neredov in tudi ne kaže niti najmanjšega kesanja, temveč je še nekako ponosen.«¹⁴⁹ Po vložnem prizivu s strani tožilstva je Apelacijsko sodišče v Ljubljani, zaradi predkaznovanosti nekaterih in zaradi teže kaznivih dejanj, »[...] kjer je moglo ob danih napetih razmerah povzročiti nedogledne usodne posledice,« kazni zvišalo, in sicer: Listu na pet let »robije«, Mihiču, Tropu in Pernatu na dve leti »robije« ter Schweighoferju na osem mesecev strogega zapor.¹⁵⁰

29. decembra 1939 je pred Okrožnim sodiščem v Mariboru potekala glavna razprava proti Jakobu Judtu.¹⁵¹ Spoznan je bil za krivega, da je 12. septembra 1939 v gostilni Beranič v Mariboru izjavil, »[...] da on ne bi šel v vojno, če bi ga pozvali in da je vsak neumen, ki gre v vojno, ker mora vedeti, da če enkrat gre, bo tam poginili.« S tem je vršil propagando, »ki meri na to, da se povzroči neposlušnost ali nezadovoljnost med vojaki ali da se civilisti ali vojaki ne odzivljejo svojim dolžnostim.« Ob isti priliki je še izjavil, »[...] da ni Hitler ničesar kriv in da noče ničesar tujega, marveč samo vse ono, kar je nemško in da bo vse to tudi dosegel.« S tem je »ustvarjal pri drugih prepričanje in razpoloženje, da bi se del kraljevine Jugoslavije izločil iz celote in spojil s tujo državo.« Judt se je sicer izgovarjal na »popolno pijanost«, vendar so priče potrdile, »[...] da je bil razsoden in da je dobro vedal kaj govori.« Zaradi kršenja Zakona o zaščiti države ga je sodišče obsodilo na prostostno kazen leto in pol »robije« ter izgubo častnih pravic v trajanju treh let. Pri izreku kazni je sodišče upoštevalo obtežilno okoliščino, »[...] da je obtoženec govoril na inkriminiran način v javnem lokalu v mestu na državni meji, kar je moralo pri vseh navzočih upravičeno vzbuditi ogorčenje.«¹⁵²

Alojz Lesjak¹⁵³ je bil podobno, po opravljeni glavni razpravi 24. avgusta 1940 pred Okrožnim sodiščem v Mariboru, spoznan za krivega, »[...] da je 7. 4. 1940 v Markovcih vaške fante pozival, da se morajo učiti nemški jezik, ker da bo v kratkem preobrat, da bomo prišli pod Nemčijo, omenjajoč da je v Nemčiji življenje, v tej prokleti siromašni Jugoslaviji pa da ni za živeti, pri tem pa večkrat vzkliknil »Heil Hitler.« Zaradi sovražne propagande in izpostavljanja posmehu ali preziranj Kraljevine Jugoslavije kot celote je bil obsojen na prostostno kazen enega leta in dveh mesecev »robije« ter izgubo častnih pravic za obdobje treh let.¹⁵⁴

¹⁴⁸ SI PAM 0645, šk. 284, Kz 533/39, *Obtožnica Državnega tožilstva v Mariboru*, 20. 6. 1939.

¹⁴⁹ SI PAM 0645, šk. 284, Kz 533/39, *Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru*, 15. 9. 1939.

¹⁵⁰ SI PAM 0645, šk. 284, Kz 533/39, *Sodba Apelacijskega sodišča v Ljubljani*, 15. 11. 1939.

¹⁵¹ Rojen 25. 10. 1910 v Cerkvenki, delavec.

¹⁵² SI PAM 0645, šk. 289, Kz. 1311/39, *Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru*, 29. 12. 1939.

¹⁵³ Rojen 17. 6. 1900 v Bukovcih, posestnik.

¹⁵⁴ SI PAM 0645, šk. 295, Kz 594/40, *Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru*, 24. 8. 1940.

Štefan Težak¹⁵⁵ in Jurij Kokot¹⁵⁶ sta bila na tajni glavni razpravi 24. avgusta 1940 obsojena, da sta izvajala nacistično propagando 25. februarja 1940 v Zavrču na šolskem sestanku roditeljev. Težak je bil spoznan za krivega, da je izjavil, »[...] da bi vsaj že enkrat prišel Hitler, da bo napravil red in da bo enkrat mir« ter »da naj pride Nemec, njegova naj bo komanda in da naj bodo boljša posestva v naših krajih v nemških rokah, zakaj Nemec je človek.« Jurij Kokot je bil obsojen zaradi izjav, »[...] da so se otroci za časa Avstrije v šolah več naučili kot pa danes v Jugoslaviji, da je bil takrat boljši red in disciplina in da tudi njegov otrok že več let hodi v isti razred pa ničesar ne zna, otroci pa da danes sploh manj znajo.« S tem sta povzročila zločin po tretjem členu Zakona o zaščiti države. Prvi je bil obsojen na osem mesecev strogega zapora in drugi na dva meseca zapora.¹⁵⁷

Zaključek

Sodni procesi predstavljajo eno izmed glavnih in najučinkovitejših pojavnih oblik političnega nasilja. Najdemo jih domala v vseh zgodovinskih obdobjih in v vseh družbeno-političnih sistemih v najrazličnejših pojavnih oblikah in izvedbah. Na osnovi pretežno arhivskih virov sem prikazal instrumentalizacijo sodnih procesov v eni izmed bolj avtoritarnih družbeno-političnih ureditev na Slovenskem. Takratna Kraljevina Jugoslavija je, skladno z zunanje- in notranje-političnimi razmerami, 6. januarja 1929 pristopila k diktaturi in skladno s tem reformirala svoj represivni aparat. Nato se je lahko učinkoviteje zoperstavila takratnim političnim tekmecem. V Dravski banovini zlasti proti komunistom, kasneje, v krajši fazi, proti pripadnikom SLS in nekaterim drugim političnim nasprotnikom.

Sodni procesi proti komunistom so se odvijali ves čas obstoja Kraljevine Jugoslavije, s poudarki v obdobjih po uvedbi Zakona o zaščiti države (1921), v prvem obdobju po uvedbi diktature (1929) in po atentatu na kralja Aleksandra leta 1934. Za območje Dravske banovine lahko opazujemo občuten porast števila in množičnosti sodnih procesov šele po uvedbi diktature kralja Aleksandra 1929, kar je trajalo do leta 1935, kasneje lahko opazamo zmanjševanje števila tovrstnih sodnih procesov in njihove množičnosti ter tudi ostrino izrečenih kazni. Za proučevano obdobje so tako značilni sodni procesi s prevladujočimi obtožbami komunistične propagande in organiziranja komunističnega gibanja, prirejeni v tajnosti brez prisotnosti množic in medijskega poročanja. Tak značilen primer je bil sodni proces proti Felixu Deutschbacherju in več kot 80-im soobtoženim, ki se je odvil med marcem in majem 1931, deloma pred DSZD v Beogradu, deloma pred Deželnim sodiščem v Ljubljani. Najvišja izrečena kazen je bila izrečena proti Klopčiču, in sicer 18 let zapora, medtem ko je bila pred Deželnim sodišče v Ljubljani najvišja izrečena kazen 14 mesecev strogega zapora. Podoben je bil proces proti Izaku Feuerbergu junija 1934 v Ljubljani, ki se je zaključil z dveletno zaporno kaznijo prvoobtoženega oziroma najvišjo, štiriletno enega izmed obsojenih. Politična represija proti komunistom, tudi po atentatu na kralja Aleksandra 9. oktobra 1934 v Marseillu, se sprva ni bistveno spreminjala, čeprav lahko opazamo manj množične sodne procese. V kontekst tega vala represije sodi npr. sodni proces proti Jakobu Žorgi in 11 soobtoženim pred DSZD v Beogradu oktobra 1936, ko je bila Žorgi dosojena šestletna zaporna kazen. Sodni proces proti Petru Stantetu in soobtoženim junija 1940 že kaže na postopno upadanje ostrine politične represije oziroma uspešnemu izogibanju »roki pravice« ključnih akterjev komunističnega gibanja. Na primeru sodnega

¹⁵⁵ Rojen 22. 12. 1900 v Turškem Vrhu, mali posestnik v Belskem Vrhu.

¹⁵⁶ Rojen 15. 4. 1888 v Hrastovcu.

¹⁵⁷ SI PAM 0645, šk. 296, Kz 587/40, Sodba Okrožnega sodišča Maribor, 24. 8. 1940.

procesa proti Petru Stantetu lahko opazimo, da so sodišča proti komunistom, kljub temu, da bi lahko za očitana kazniva dejanja izrekla veliko ostrejših kazni, pogosto določala manj ostre kazni. Kar za kasnejša politična obdobja na Slovenskem, zlasti v ureditvah po koncu Kraljevine Jugoslavije, ne moremo več trditi.

Sodni proces proti pripadnikom SLS sodi v proces obračunavanja z avtonomno naravnanimi predšestojanuarskimi strankami, ki je zajela tudi druge politične stranke in njihove veljake. V primerjavi s sodnimi procesi proti komunistom je bil »šenčursko sodni proces« v slovenskih medijih izjemno odmeven. Zaključil se je z večmesečnimi zapornimi kaznimi, vendar je treba poudariti, da je bilo prestajanje sodnih postopkov in kazni za tovrstne politične obsojence, v t. i. »custodii honesta«, bistveno milejše kot za leve oziroma skrajno desne politične nasprotnike. Sodni procesi na osnovi nacistične propagande predstavljajo le manjši odstotek in odslikavajo družbeno-politično realnost predvojnega obdobja.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Republike Slovenije

- SI AS 1477, Zbirka sodnih spisov o komunistih in delavskem gibanju (1918–1941)

Pokrajinski arhiv Maribor

- SI PAM 0645, Okrožno sodišče Maribor (1898–1941)

LITERATURA

Bavcon, Ljubo; Bele, Ivan; Kobe, Peter; Kavčnik, Marijan: *Kaznenopravna zaščita države i njenog društvenog uređenja – Politički delikt*. Zagreb: Globus, 1987.

Biber, Dušan: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966.

Bloxham, Donald; Gerwarth, Robert: *Political Violence in Twentieth-Century Europe*. New York: Cambridge University Press, 2011.

Čelik, Pavle: *Slovenski stražniki 1918–1941*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2002.

Čepič, Zdenko (et al.): *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1995.

Čulinović, Ferdo: *Jugoslavija između rata*, 1. knjiga. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961.

Djokić, Dejan: *Nedostižni kompromis: srbpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji*. Beograd: Fabrika knjiga, 2012.

Dobrivojević, Ivana: *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929–1935*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006.

Ekmečić, Milorad: *Osnove građanske diktature u Evropi između dva svjetska rata*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1967.

Filipič, France: *Smrt Djura Djakovića in Nikole Hečimovića*. V: Filipič, France: *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939*. Ljubljana: Borec, 1981, str. 361–443.

Fischer, Jasna (gl. ur.): *Slovenska novejša zgodovina – Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005–2006.

Gašparič, Jure: *SLS pod kraljevo diktaturo – Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935*. Ljubljana: Modrijan, 2007.

Gligorijević, Branislav: *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1979.

Ibrahimpasić, Besin: Politički delikt: prilog učenju o krivičnim djelima protiv države. Sarajevo: Založba Veselin Masleša, 1963.

Kermavner, Dušan (ur.): *Prvi junij 1924 v Trbovljah – Stenografski zapisnik kazenske razprave v Celju dne 25., 26. in 27. novembra 1924*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1974.

Klopčič, France: *Desetletja preizkušenj – Spomini*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980.

Koncilijska, Žiga: *Politično sodstvo – Sodni procesi na Slovenskem v dveh Jugoslavijah*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.

Koncilijska, Žiga: Prispevek k zgodovini političnih sodnih procesov: sojenje skupin Pavla Tepine (1935) in Mirka Bitenca (1947). V: *Zbornik Represija med 2. svetovno vojno in v povojnem obdobju v Sloveniji in v sosednjih državah* (ur. Nevenka Troha in Zdenko Čepič), *Prispevki za novejšo zgodovino* 53 (2013), št. 1, str. 213–248.

Kos, Janez: *Železničarska in splošna stavka aprila 1920*. Ljubljana: Železničarsko gospodarstvo, 1980.

Laughland, John: *A History of Political Trials – From Charles I to Saddam Hussein*. Oxfordshire: Peter Lang ltd., 2008.

Melik, Jelka: »V imenu njegovega veličanstva kralja!« - Kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930–1941. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000.

Mikuž, Metod: *Slovenci v stari Jugoslaviji*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965.

Pauley, F. Bruce: *Hitler, Stalina and Mussolini – Totalitarianism in the Twentieth Century*. 3. izdaja, Illinois: Harlan Davidson, 2009.

Perovšek, Jurij: »V zaželeni deželi« – slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/ Jugoslavijo. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.

Perovšek, Jurij: *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1998.

Perovšek, Jurij: Revolucionarne občine v Sloveniji 1919–1920. V: *Kronika* 33 (1985), št. 1, str. 49–75.

Perovšek, Jurij: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 33 (1993), št. 1/2, str. 17–26.

Petranović, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, 1. knjiga. Beograd: Nolit, 1988.

Režek, Mateja (ur.): *Cenzurirano - Zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*. Ljubljana: Nova revija, 2010.

Saje, Franček: Revolucionarno gibanje kmečkega ljudstva v Sloveniji 1917–1919. V: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* (1967), št. 1/2, str. 141–150.

Stojanović, Stanislav (gl. ur.): *Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1986.

Stojkov, Todor: *Opozicija u vreme šestojanuarske*. Beograd: Prosveta, 1969.

Škerbec, Matija: *Šenčurski dogodki*. Kranj; Tiskovno društvo Kranj, 1937.

ČASOPISNI VIRI, URADNI LISTI, STATISTIČNI LETOPISI

Slovenec, 1933.

Uradni list Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, Pokrajinske uprave Slovenije, 1921.

Uradni list Kraljevine Srbov Hrvatov in Slovencev, Ljubljanske in Mariborske oblasti, 1929.

Uradni listi Kraljevine Jugoslavije, Kraljeve banske uprave Dravske banovine, 1930, 1931, 1938.

Statistični letopisi Kraljevine Jugoslavije, 1929–1940.

SUMMARY

POLITICAL JUDICIAL PROCESSES IN THE TIME OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA (1929–1941) WITH THE EMPHASIS ON THE DRAVA BANOVINA TERRITORY

In the period between the both world wars, most European countries, while searching for solutions to internal and external crisis, abandoned liberal models of parliamentary democracy and directed towards more authoritarian forms of government. The implementation of King Alexander's dictatorship was followed by numerous measures, which modernized, centralized and thus strengthened the repressive apparatus. For example, in March 1929, the basic legal regulation for the prosecution of communists and other political opponents was renewed as the Law on the Protection of the State. A law was passed, which established the Extraordinary Court for the Protection of the State in Belgrade, which had jurisdiction over political delicts. The penal code was unified and the law on the legal criminal procedure was updated. Immediately or several months after the beginning of the dictatorship, numerous other laws were passed. Those dealt with gendarmerie, public prosecution, punishing system, etc. With the renewed apparatus, the government could more effectively act against its political opponents.

The spear of repression in the Kingdom of Yugoslavia and the Drava Banovina was directed mostly towards the communists. Their activities were banned and illegal already with the Obznana law (1920) and the Law on the Protection of the State (1921). Even though it lasted until the April occupation in 1941, repression was most fierce in the time of Alexander's dictatorship. Judicial processes against communist were the main category of political judicial processes of the pre-war era. The research of archival sources found the the fonds Collection of judicial files on communists and labour movement 1918–1941 (AS 1477) shows many key characteristics of judicial processes. The most important cases were held before the DSZD in Belgrade, most other cases before regular courts in the Drava Banovina. These judicial processes were secret, away from the public eye and with no publicity. Allegations mostly consisted of membership in the communist party or Skoj, written or verbal propaganda, courier and organization tasks. Among other political judicial processes, the most known was the Šenčur judicial process. In the time of Alexander's dictatorship also other anti-centralism parties were persecuted, the Slovenian People's Party among them. As April 1941 drew closer, courts in Maribor, Celje and Murska Sobota dealt with cases of Hitler propaganda.